

BOLU BASININDA MİLLÎ MÜCADELE

EROL EVCİN*

Giriş

Anadolu'da 1918-1922 yılları boyunca faaliyet gösteren basın organlarını en temel şekliyle Millî Mücadele'ye yaklaşımları çerçevesinde ele alabiliriz. Bu bağlamda bazı basın organları Millî Mücadele'ye destek olurken, bazıları da muhalif bir yaklaşım sergilemeyi tercih etmişlerdir. Bunların bir kısmı İtilaf Devletleri'nin işgali ve kontrolü altındaki şehirlerde, bir kısmı da işgal bölgeleri dışındaki şehirlerde yayın hayatlarını sürdürmüşlerdir¹. İtilaf Devletleri'nin, Padişah'ın ve Merkezî Hükûmet'in gölgesi altındaki İstanbul basını Anadolu kamuoyunu doğrudan etkileme ve yönlendirme gücüne sahip olması nedeniyle işgale uğramış diğer bölgelerdeki basın organlarına göre daha önemli bir yere sahip olmuştur. İstanbul basınından *Alemdâr*, *Peyâm-ı Sabah* ve *İstanbul* gibi gazeteler Millî Mücadele aleyhtarı bir tavır takınmışlardır. Aynı gruptan *Tasvîr-i Efkâr*, *İleri*, *Yeni Gün*, *İstiklâl*, *Vakit*, *İkdâm*, *Zaman*, *Akşam*, *Tercümân-ı Hakikat* ve *Türk Dünyası* gibi gazeteler ise türlü zorluklara ve tehlikelere rağmen Millî Mücadele'yi destekler bir çizgiye sahip olmuşlardır. Şehrin işgal altında olması, işgalci devletlerin basın üstündeki denetimi ve sansürü, Padişah'ın ve İstanbul Hükûmeti'nin baskısı payitahttaki basın organlarının tam bir özgürlükle hareket etmelerini engellemiştir².

Anadolu'da Millî Mücadele hareketini desteklemek ve Türk Milleti'nin işgalci devletlere karşı yürüttüğü hayat ve istiklal davasını iç ve dış kamuoyunun dikkatine sunmak üzere yayımlanan başlıca basın organları arasında ise *İzmir'e Doğru* ve *Doğru Söz* (Balıkesir), *Ahâlî* (Edirne), *İkaz* (Afyon), *Öğüd* (Önce Afyon ve Konya, sonra Ankara), *Babalık* (Konya), *Açıksöz* (Kastamonu), *Yeni Adana*, *Anadolu* (Antalya), *Emel* (Amasya), *Ahâlî* (Samsun), *İstikbâl* (Trabzon), *İşık* (Giresun), *Yeşil Yuva* (Artvin), *Küçük Mecmûa* (Diyarba-

* Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara / TÜRKİYE, e-posta: erol.evcin@kulturturizm.gov.tr

¹ Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.352.

² Hülya Baykal, "Millî Mücadele'de Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV/11, (Mart 1988), s.472-473.

kir), *Albayrak* (Erzurum), *Varlık* (Sarıkamış), *Satvet-i Milliyye* (Elazığ) ve *Âmâl-i Milliyye* (Maraş) gazetelerini sayabiliriz. Millî Mücadele hareketinin Bolu livasındaki sözcülüğünü de *Bolu*, *Dertli* ve *Türkoğlu* gazeteleri yapmıştır. Anadolu'da çıkan ve sayısı 40 civarında olan Millî Mücadele yanlısı gazetelere karşılık *Ferdâ ve Rehber* (Adana), *İrşâd* (Balıkesir), *Zafer* (Kastamonu), *Adâlet* (Bandırma), *Selâmet* (Trabzon), *Köylü ve İslahât* (İzmir) gibi İtilaf Devletleri ile İstanbul Hükûmeti'nin güdümünde olan muhalif gazeteleri de görmek mümkündür³. Bolu'da 1918-1919 yılları arasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organı olarak çıkan *Kürsî-i Millet* adlı gazete de Millî Mücadele'ye muhalif Anadolu basını içinde yer almıştır.

Millî Mücadele hareketi Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtââtı Müfettişliği göreviyle Samsun'a ayak basmasıyla Anadolu sathında örgütlenme aşamasına geçmiş, teşkilât-ı milliyye kurulması ve işgallerin protesto edilmesi ile başlayan bu süreç⁴ Erzurum Kongresi'nde millî iradeyi temsil eden Hey'et-i Temsiliyye'nin teşkil edilmesi ile devam etmiştir. Bu gelişmeler İtilaf Devletleri'nin ve İstanbul Hükûmeti'nin Anadolu halkını kışkırtmaya yönelik propaganda hareketlerini daha da şiddetlendirmelerine yol açmıştır. Söz konusu güç odakları bu amaç doğrultusunda yandaş basın organlarını da etkin bir silah olarak kullanmışlardır.

Buna karşılık Anadolu'da vücut bulan millî hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa da Millî Mücadele'nin başından itibaren basına büyük bir önem vermiş, bu doğrultuda yapılan mücadelenin meşruiyetini halka ve dünya kamuoyuna duyurmak için haber ve istihbârât birimleri oluşturmaya gayret etmiştir. Bir yandan Millî Mücadele yanlısı basın organları desteklenirken, diğer yandan Sivas Kongresi sırasında alınan kararların ve yapılan çalışmaların halka duyurulması amacıyla "*İrâde-i Milliyye*" adlı gazete çıkarılmaya başlanmış⁵, bunu Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'ya gelişinden sonra yayın hayatına giren "*Hâkimiyet-i Milliyye*" gazetesi takip etmiştir⁶. Sınırlı imkânlar içinde gerçekleştirilen bu tür çalış-

³ Edip Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Elektronik Basım Yayın, Ankara 2003, s.146 vd.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.15-16.

⁵ Yücel Özkaya, "Millî Mücadele'nin Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/3, (Temmuz 1985), s.871-911.

⁶ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s.11-12.

maların karşıt propaganda için yeterli olmaması nedeniyle gelişen iç ve dış olaylar hakkında halkı doğru ve düzenli bir şekilde haberdar etmek amacıyla⁷ Yunus Nadi (Abaloğlu) ve Hâlide Edip (Adivar)'in önerileri, Mustafa Kemal Paşa'nın da tasvibiyle⁸ 6 Nisan 1920'de millî bir haber kuruluşu olan "Anadolu Ajansı" tesis edilmiştir⁹. Bu ajansın çalışmalarını desteklemek üzere 7 Haziran 1920'de İcra Vekilleri Hey'eti'ne bağlı olarak "Matbûât ve İstihbarât Umûm Müdürlüğü" kurulmuş, daha sonra Anadolu Ajansı'nı da bünyesine katan bu müdürlüğün görevi: "Alel-umûm dâhilî ve haricî neşriyât ve irşâdât ve istihbârât işleriyle meşgul olmak ve bilcümle matbûât-ı umûma merci' teşkil eylemek..." olarak belirlenmiştir¹⁰.

17 Mart 1920'de yani İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgalinin hemen ertesi günü ise Hey'et-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa yayınladığı bir bildiriye İstanbul ile resmî ya da özel bütün telgraf haberleşmelerinin yasaklandığını ve Anadolu ile ilgili bilgileri İstanbul'a verenlerin şiddetle cezalandırılacağını belirtmiştir¹¹. Bütün bu faaliyetleri tamamlayıcı mahiyette 23 Mart 1920'de kolordulara, vilayetlere ve müstakil livalara birer telgraf gönderilerek düşman yararına propaganda yapanların, düşmanla haberleşenlerin ve millî harekete fiilen muhalefet suretiyle düşmanların maksadına yardım ve herhangi bir şekilde casusluk edenlerin derhâl tutuklanması istenmiştir¹². 6 Mayıs 1920 tarihi itibarıyla de İstanbul Hükûmeti ile her türlü muhaberat yasaklanmış, İstanbul'dan gelecek her türlü resmî evrak ve matbuatın iadesi hakkında bir kararname çıkarılmıştır¹³. Ayrıca söz konusu dönem itibarıyla Ankara'ya giriş kapısı özelliği gösteren Bolu livasının da içinde bulunduğu Batı Karadeniz'deki liman şehirlerinden casusların ve propagan-

⁷ Necdet Aysal, *Ulusal Bağımsızlık Savaşında İstihbarâtın Etkisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s.35.

⁸ Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1994, s.108.

⁹ Yücel Özkaya, "Millî Mücadele'de Anadolu Ajansının Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/2, (Mart 1985), s.592; Orhan Koloğlu, *Türk Basını: Küvâ-yı Milliyye'den Günümüze*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.30.

¹⁰ 7 Haziran 1920 tarihli kanununun tam metni için bkz.; Düstur, "Matbûât ve İstihbârât Müdiriyyet-i Umûmiyyesi Teşkiline Dâir Kanun", Üçüncü Tertip, c.I, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, Kanun No: 22, s.15.

¹¹ Mustafa Onar, *Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, Kültür Bakanlığı Kültür Dizisi:45, Ankara 1995, c.II, s.42-46.

¹² *Atatürk'ün Tamam, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.282.

¹³ Düstur, "İstanbul Hükûmeti ile Resmî Muhaberenin Memnu'iyeti Hakkında Kararname", Üçüncü Tertip, c.I, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, Kanun No: 11, s.7.

dacıların iç bölgelere sızmalarını engellemek amacıyla¹⁴ ilgili mülkî ve askerî makamların dikkati çekilmiştir¹⁵. Bütün bu gelişmeler Millî Mücadele'nin örgütlenme döneminde basın, yayın, istihbârât ve karşıt propaganda çalışmalarına verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu bilgilerden hareketle Bolu ve çevresinin Millî Mücadele dönemindeki durumuna ve stratejik önemine kısaca değinmekte fayda vardır. Mondros Mütarekesi'nin ardından Damat Ferit Paşa'nın himayesindeki Hürriyet ve İtilaf Fırkası tüm Anadolu'da olduğu gibi Bolu bölgesinde de etkinliğini artırmıştır. Söz konusu firkanın mensupları Birinci Dünya Savaşı sonucundaki hezimetten sorumlu tuttıkları İttihatçıları birer vesile ile tevkif etmeye ve etkisiz hâle getirmeye başlamışlardır.¹⁶ Bu sırada İttihat ve Terakki Fırkası kapanmış ve bu firkanın ardılı durumunda olan Teceddüt Fırkası Anadolu'da teşkilatlanmaya başlamıştır. Teceddüt Fırkası'nın bir şubesi de Bolu'da açılmış, bu durum bölgedeki İttihatçı-İtilafçı gerginliğinin daha da artmasına sebep olmuştur. Diğer yandan Hürriyet ve İtilafçılar Millî Mücadele hareketini de İttihatçılığın devamı olarak görmüşler, bu nedenle Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan örgütlenme hareketine bütün imkân ve vasıtaları ile karşı çıkmışlardır. Padişah Mehmed Vahdetin'den de destek alan Hürriyet ve İtilafçılar Millî Mücadele'yi bertaraf etme konusunda İtilaf Devletleri ile işbirliği içine girmekte bile bir sakınca görmemişlerdir.

Söz konusu işbirliği doğrultusunda Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki İstanbul Hükûmeti "*Mir-i Miranlık*" rütbesiyle taltif ettiği Ahmet Anzavur'u ve Süleyman Şefik Paşa kumandasında teşkil ettiği *Kuvâ-yı İnziyabatîyye*'yi harekete geçirmek suretiyle Marmara'nın güney ve doğu kıyılarında Bolu livasına kadar olan bölgede etkinliğini artırmıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından bölgede beliren otorite boşluğundan istifade eden İtilaf kuvvetleri ise önemli geçiş ve kontrol noktaları duru-

¹⁴ Nurettin Peker, *İstiklâl Harbi'nin Vesika ve Resimleri (1918-1923)*, İstanbul 1955, s.268.

¹⁵ *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi*, İSH, K.952, G.25, B.25-1.

¹⁶ Mondros Mütarekesi'nin ardından teşkilatını güçlendiren ve hey'et-i merkeziyesini yeniden teşkil eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası yayımladığı 22 Kânûn-î sâni 1335/ Ocak 1919 ve 3 Şubat 1335/1919 tarihli beyannameleri ile İttihatçılara karşı sert bir muhalefet yapacağını açıkça ilan etmiştir. Söz konusu beyannameler için bkz.; Zekâî Güner-Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnameleri ve Basını*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s.211-215.

munda olan Kocaeli, Bilecik ve Eskişehir bölgeleri ile Bolu livasının zengin kömür rezervlerine sahip Ereğli ve Zonguldak kazalarını işgal etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Bu süreç içinde 16 Mart 1920'de İstanbul da resmen işgal edilmek suretiyle aynı akıbete uğramış ve Osmanlı Meb'ûsân Meclisi İtilaf kuvvetlerince dağıtılmıştır. Bu gelişmelere karşılık Hey'et-i Temsiliyye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde yürütülen çalışmalar neticesinde Ankara'da TBMM'nin açılışı için hazırlıklara başlanmış, böylece Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul ile TBMM'nin açıldığı Ankara arasında stratejik bir konumda bulunan Bolu livası Osmanlı iktidarı ve İtilaf Devletleri'nin nüfuz sahaları ile TBMM'nin hâkimiyet sahası arasında sınır hâline gelmiştir. Bu nedenle Millî Mücadele'ye muhalif güç odakları TBMM'nin açılışını ve faaliyetlerini engellemek üzere Ankara'ya sınır olan Bolu bölgesindeki istihbârât çalışmalarına ve propaganda hareketlerine hız vermişlerdir.

Bolu bölgesi üzerinde hâkimiyet tesis ederek Ankara'ya ulaşmak ve TBMM'yi bertaraf etmek isteyen İtilaf Devletleri ile bunların etkisi ve baskısı altındaki Osmanlı iktidarının Bolu ve çevresinde süregelen Millî Mücadele karşıtı propagandaları neticesinde biri 13 Nisan-31 Mayıs 1920, diğeri 19 Temmuz-23 Eylül 1920 tarihleri arasında olmak üzere TBMM'ye karşı iki önemli ayaklanma hareketi meydana gelmiştir. TBMM'nin açıldığı dönemde ortaya çıkan ve sınırlarına dayandığı Ankara üzerinde büyük bir tehdit oluşturan bu ayaklanmalar söz konusu dönem itibariyle Anadolu'da çıkan diğer ayaklanmalar arasında ayrı bir öneme sahiptir. Millî teşkilatlanmayı bozguna uğratmak üzere çıkan bu ayaklanmalarda Bolu ve çevresindeki halkın dinî hassasiyetleri ve bölgede çeşitlilik arz eden etnik yapı kullanılmıştır. Söz konusu dönem itibariyle Bolu livasında ağırlıklı nüfusu teşkil eden Türkler ile birlikte Rum ve Ermeni unsurların da bulunduğu, ayrıca ayaklanmaların merkezi durumundaki Düzce kazasının Çerkez, Abaza, Rumeli göçmeni, Tatar, Kürt, Laz, Gürcü, Ordulu, Boşnak ve Kıptî müslümanların önemli yerleşim yerlerinden biri olduğu göze çarpmaktadır¹⁷. Bölgenin hassasiyet arz eden bu durumundan faydalanmak isteyen İtilaf Devletleri Bolu livasındaki Ermeni ve Rumları ayaklanmaları ve bölgede hâkimiyet tesis etmeleri yönünde desteklemişlerdir. Mondros Mütarekesi'nin ardından bölgede hızla artan Ermeni ve Rum çetecilik faaliyetle-

¹⁷ Bolu livasının Birinci Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele dönemine uzanan süreç içindeki demografik durumu ile ilgili olarak bkz.; *Müstakil Bolu Livası Salname-i Resmisi* (H.1334/M.1916), Bolu Hükümet Matbaası, Bolu 1916, s.104 ve 261; *Bolu Livası Salnamesi* (R.1341/M.1925), Bolu Hükümet Matbaası, Bolu 1925, s.319.

ri söz konusu unsurlara verilen teşviklerin etkisini kısa sürede göstermeye başladığının önemli bir delilini teşkil etmektedir. Bolu ve çevresindeki Çerkez ve Abazalara ise İngiliz güdümünde olmak koşuluyla Batı Karadeniz kıyılarında özerk bir devlet kurma vaadinde bulunulmuştur¹⁸. Nitekim bu teşvik ve tahriklerin etkisiyle Bolu bölgesinde Kuvâ-yı Milliyye'ye ve TBMM'ye karşı başlatılan ayaklanma hareketinde bir kısım Çerkez ve Abazalar öncü rol oynamışlardır. Osmanlı iktidarı ile de dirsek teması içinde bulunan bu unsurların ileri gelenlerinden Berzeg Safer, Emekli Jandarma Yüzbaşı Maan Koç, Emekli Jandarma Binbaşı Maan Ali ve Maan Şirin Beyler ile Bolu Mebusu seçildiği hâlde TBMM'ye iştirak etmeyen Abdülvehhâb Efendi söz konusu ayaklanma hareketinde başı çekmişlerdir. Bunun yanı sıra dinî hassasiyetleri yüksek olan bölge halkı bir yandan da Kuvâ-yı Milliyye'nin "dinsiz", "şapulcu", "Bolşevik" olduğu yolundaki propagandalar ile tahrik edilmiştir.

Bu doğrultuda, Anadolu'da Millî Mücadele karşıtı hareketliliği arttırmaya ve Kuvâ-yı Milliyye'nin faaliyetlerini etkisiz hâle getirmeye yönelik yayınlar yapan İstanbul merkezli *Peyâm-ı Sabah* ve *Alemdâr* gibi gazeteler İstanbul Hükûmeti tarafından etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmış ve bu türden gazeteler Bolu livasına da sokulmuştur. Söz konusu gazetelerle birlikte TBMM'yi zor durumda bırakan, Kuvâ-yı Milliyye'yi "âsi" ve "bağî" diye suçlayarak, bunlara karşı harp ve kıtâlin en mübarek cihat olacağını belirten 5 Nisan 1920 tarihli "*Fetvâ-yı Şerife*" başta olmak üzere bu ifadeleri destekler mahiyette çıkan diğer fetvalar, Damat Ferit Paşa'nın faaliyetlerini överek anlatan yerli ve yabancı ajansların haberlerini içeren beyannameler bir yandan İngiliz diğer yandan Yunan tayyare ve vapurlarının yardımıyla Bolu ve çevresine taşınmışlardır. Bunların dışında bölgede kuryelik yapıp, Millî Mücadele aleyhindeki her türlü matbuatı dağıtmakla görevli bazı Ermeni ve Rumların da bulunduğu bilinmektedir¹⁹.

Söz konusu güç odaklarının Millî Mücadele hareketini bertaraf etmeye yönelik bu faaliyetleri neticesinde Bolu bölgesi, sınırlarında İtilaf kuvvetlerinin saldırıya hazır olarak beklediği bir iç çatışma alanına dönüşmüştür. Bu gelişmeler bölgede büyük bir kargaşanın yaşanmasına

¹⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.169.

¹⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi ve İz Bırakanları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s.95 vd.

ve kardeşkanının dökülmesine yol açmıştır. Bu nedenle TBMM elindeki kıt askerî ve iktisadî kaynakları bu ayaklanmaları bastırmak üzere seferber etmiş, bu da Anadolu'yu işgal eden kuvvetlere karşı yapılan mücadelenin sekteye uğramasına sebebiyet vermiştir.

Bütün bunlara rağmen Ankara Hükûmeti söz konusu ayaklanmalar sırasında şehrin İstanbul Hükûmeti taraftarlarınca ele geçirildiği süre içinde bile bölgede propaganda ve otorite kurma çalışmalarına devam etmiştir. Bolu'da Telgraf Müdürlüğü görevinde bulunan Kuvâ-yı Milliyyeci Eşref Bey bu süreçte Ankara Hükûmeti'ne canı pahasına hizmet edenlerden biri olmuştur. İstanbul'dan aldığı her türlü gizli bilgiyi Bolu'da Millî Mücadele yolunda çalışanlara duyuran Eşref Bey, Kuvâ-yı Milliye aleyhine yayın yapan İstanbul gazetelerini de Ankara Hükûmeti'nin isteği üzerine Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar (Yuluğ) Bey'den aldığı talimat gereği Bolu halkına ulaşmadan ayırarak yakmıştır²⁰.

Bütün bu gelişmelerden anlaşılmaktadır ki söz konusu dönem itibariyle birçok trajik hadiseye şahit olan bölge halkının baş gösteren tehlikelere karşı doğru ve güvenilir haberler alabilmesi, bölgede Kuvâ-yı Milliye lehinde kamuoyu oluşturulması, İtilaf Devletleri'nden ve İstanbul'dan gelebilecek Millî Mücadele karşıtı etkilerin bertaraf edilmesi yolundaki çalışmalar Mustafa Kemal Paşa'nın riyetindeki Hey'et-i Temsiliye ile TBMM için büyük önem arz etmiştir. Bu nedenle yapılan irşâd, tenvîr, istihbârât ve propaganda faaliyetlerini desteklemek üzere bölgede çıkan *Bolu*, *Dertli* ve *Türkoğlu* gazetelerinin çalışmaları daha da önem kazanmıştır.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın matbuat konusundaki hassasiyetini dikkate alan Bolu Mutasarrıflığı'nın 3 Haziran 1920 tarihli emirleri doğrultusunda karşıt propaganda oluşturmak ve halkın Millî Mücadele'ye karşı kıskırtılmasını önlemek amacıyla *Bolu* ve *Dertli* gazetelerine bütün köylerin abone olması sağlanmıştır. Bu emre göre söz konusu gazetelerin köylerin "Hey'et-i İhtiyâriyyeleri" adına gönderilmesi, hiçbir nüshanın zayi edilmemesi, gazetelerin imamlar ya da iyi okuma yazma bilen köylüler tarafından ahaliye okunması talep edilmiştir. Ayrıca gazetelerin "*Matbaa ve Tahrîrât Müdüriyetleri*" aracılığıyla köylere ulaştırılması konusunda jandarma kumandanlıkları, işlerin ciddi bir şekilde takibinden de kaymakamlar sorumlu tutulmuşlardır²¹.

²⁰ Hüseyin Işık, "Binbaşı Osman Nuri'nin Bolu Anıları", *Askerî Tarih Bülteni*, XXIV/47, (1999), s.113.

²¹ *Bolu*, 3 Haziran 1336/1920, S.304.

Bolu ve Dertli gazetelerinin maddî ihtiyaçlarını gidermek ve bunları manevî olarak desteklemek üzere 14 Ocak 1921'de faal heyetinde Bolu Mutasarrıfı İbrahim Halil (Türkmen), Maarif Müdürü Zülküfl, Başmühendis Sâmî, Sıhhiye Müdürü İrfan ve Dertli Gazetesi Müdürü Ali Sâib Beyler'in bulunduğu bir "Matbuât Hey'eti" kurulmuştur. Bu heyet; siyasî, ilmî, edebî, tarihî, sıhhi konularda Bolu halkını bilgilendirmekle mükellefti²².

Bu dönemde Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey de TBMM'ye neşriyatla ilgili sorumluluk, suçluluk ve mahkûmiyet derecelerinin İstiklâl Mahkemeleri tarafından belirlenmesine yönelik bir takrir sunma gereği hissetmiş ve söz konusu takrir 30 Ekim 1920 tarihi itibarıyla Hey'et-i Umûmiyyece müzakere edilerek kabul edilmiştir²³. Bu şekilde neşriyat yoluyla yapılacak zararlı propagandaların önlenmesi düşünülmüştür.

Söz konusu çalışmaları destekler mahiyette TBMM'nin istihbârât şubeleri teşkili kararına²⁴ istinaden Bolu'da 4 Mart 1921'de "*Haber Yurdu*" adı ile bir istihbârât şubesi açılmış²⁵, aynı minvalde halkın tenvîr ve irşâdına hizmet için Mutasarrıf İbrahim Halil (Türkmen) Bey'in riyasetinde memleketin münevver ve "*fazîlet sahibi erkânı*"ndan "*Tenvîr Hey'eti*" adında bir komisyon oluşturulmuştur²⁶. 1921 Ekimi sonlarında Muduru'nda²⁷, Kasım ayı sonlarında ise Göynük'te²⁸ "*Duygu Yurdu*" adıyla birer salon teşkil edildiği ve bu salonların harp içindeki gelişmelerden ve olaylardan halkı günü gününe haberdar etmek amacını güttüğü anlaşılmaktadır.

²² Mehmet Zekâi Konrapa, *İsyan Günlerinde Bolu*, Bolu Belediyesi Yayınları, Bolu 2009, s. 168-169.

²³ İlgili kararın tam metni için bkz.; Düstur, "*Neşriyâta Mütellek Mes'uliyet, Mücrimiyet ve Mahkûmiyet Dereceleri Hakkında Hey'et-i Umûmiyye Kararı*", Üçüncü Tertip, c.I, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, Kanun No: 128, s.115.

²⁴ Düstur, "*İstihbârât Şubesi Teşkili Hakkında Hey'et-i Umûmiyye Kararı*", Üçüncü Tertip, c.I, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, Kanun No:10, s.115.

²⁵ *Dertli*, 7 Mart 1337/1921, S.49; Söz konusu dönemde Anadolu'nun belli başlı şehirlerinde açılan istihbârât şubeleri ile günlük olaylardan Türk milleti haberdar edilmiş, ayrıca Avrupa'nın önemli merkezlerinde ve Amerika'da açılan temsilcilikler ile Türk milletinin haksız işgaller karşısındaki sesi tüm dünyaya duyurulmaya çalışılmıştır. İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kampanyasında Millî Mücadele*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.17-18; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbârât Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.214.

²⁶ *Dertli*, 14 Mart 1337/1921, S.50.

²⁷ *Dertli*, 1 Teşrin-i sâni 1337/Kasım 1921, S.89.

²⁸ *Dertli*, 29 Teşrin-i sâni 1337/Kasım 1921, S.93.

Benzer amaçlar doğrultusunda bölgede “İstihbârât Odaları” kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi Akçaşehir Askerî Polis (A.P.) Şubesi Müdürü Zihni Bey ile mahallî hükûmetin yardım ve destekleri neticesinde Akçaşehir’de açılmıştır²⁹. Bir diğeri ise halkın tenvîri ve irşâdı maksadıyla Düzce’nin Hacı köyünde teşkil edilmiştir. Diğer büyük köylerde de bu tür çalışmalara girişildiği anlaşılmaktadır³⁰. Yine söz konusu zaman dilimi içinde halkın bilgilendirilmesi ve millî menfaatler doğrultusunda hareket etmesinin temini için Düzce ve Gerede’de “Tenvîr ve İrşâd Kaza Hey’etleri”nin teşkil edildiği görülmektedir³¹.

Millî Mücadele yıllarında Bolu livasını içine alan Batı Karadeniz bölgesinde de teşkilatlanan Tedkik Hey’eti Âmirlikleri’ne bağlı olarak, mektup ve diğer haberleşme araçlarını kontrol etmekle yükümlü “Askerî Sansür Müdüriyeti”nce 24 Temmuz 1921’den itibaren hariçten memlekette girecek olan gazete, kitap ve mecmuanın da “ahâlinin arasında su-i te’sîr hâsıl edeceği” gerekçesi ile sansüre tâbi tutulması kararlaştırılmıştır³².

Yapılan bu çalışmalardan İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükûmeti tarafından Bolu ve çevresinin de dâhil olduğu Karadeniz kıyılarında başta basın yoluyla olmak üzere çeşitli vasıtalarla yapılan propaganda ve casusluk faaliyetlerinin takip edilmekte olduğu³³ ve buna karşı TBMM’nin de kuvvetli bir sahil propagandasının bulunduğu³⁴ anlaşılmaktadır. Bu propagandanın gücü hiç şüphe yok ki bölgede çıkan Millî Mücadele yanlısı basın organlarının gücüyle doğru orantılıydı.

Bolu livasında söz konusu dönemde çıkan iki dergi hakkında da kısaca bilgi vermekte fayda vardır. Bunlardan ilki Birinci Dünya Savaşı’nda Yüzbaşı rütbesiyle Harbiyye Nezâreti’nden emekli olan Refik Fırakî (Üstüok) Bey’in Millî Mücadele yıllarında “İlmî, fennî, ictimâî, siyasî, sıhî ve mezâhibten bahseder risâle-i mevkûtedir.” ibaresiyle ilk sayısını 2 Aralık 1920’de çıkardığı, memleket sorunlarını işleyen hicivlerin bulunduğu “Gamlı Feryâ-

²⁹ Bolu, 10 Şubat 1337/1921, S.332; Dertli, 14 Şubat 1337/1921, S.46.

³⁰ Bolu, 18 Şubat 1337/1921, S.333.

³¹ Dertli, 26 Temmuz 1337/1921, S.70.

³² Mesut Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Anadolu’ya Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar”, *Atatürk Yolu*, II/5, Ankara (Mayıs 1990), s.29 ve 32.

³³ Mehmet Okur, *Millî Mücadele’de Karadeniz Bölgesi’ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri, Genelkurmay Basımevi*, Ankara 2006, s.251.

³⁴ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, c.I, s.127.

di” adlı dergisidir³⁵. Bir diğeri ise 1 Aralık 1922’den itibaren imtiyaz sahipliği ve idareciliğini Bolu Sultanisi Müdürü S. Avni Bey’in yaptığı: “*İc-timaî, edebî, fennî, tarihî, resimli mecmûadır.*” ibaresiyle çıkan “*Millî Gaye*” adlı dergidir³⁶. Fazla uzun ömürlü olmadıkları anlaşılan her iki derginin de siya-sî ve sosyal konuları millî açıdan ele aldıkları anlaşılmaktadır.

Buraya kadar Anadolu’daki ve Bolu livasındaki basın faaliyetleriyle bunların hangi şartlar altında gerçekleştiğine kısaca değinmeye çalış-tık. Bu temelden hareketle makalemizde yerel gazete hüviyetinde olup, Bolu basın hayatının temel taşlarını teşkil eden Millî Mücadele yanlısı *Bolu, Dertli* ve *Türkoğlu* gazeteleri çıkış tarihlerine göre kronolojik olarak ele alınmıştır. Hiçbir nüshasını temin edemediğimiz Millî Mücadele’ye muhalif hüviyetteki *Kürst-i Millet* gazetesi hakkında da diğer gazeteler ve bazı hatıralar vasıtasıyla edinebildiğimiz bilgiler toplanarak son bölümden aktarılmıştır.

Bolu Gazetesi

Bolu gazetesinin yayın hayatına başlama tarihi 15 Ocak 1914’tür. Haftada bir gün çıkan bu gazete Birinci Dünya Savaşı’nın, Millî Müca-dele’nin, Cumhuriyet’in ve inkılâpların Bolu’daki aynası olarak uzun süre yayın hayatına devam etmiş, şehrin irfan ve kültür hayatına önem-li hizmetleri olmuştur³⁷. İdare yeri Bolu Hükûmet Konağı civarındaki Hükûmet Matbaası’dır. Gazetenin üst sütunlarında “*İvanın haftada bir gün neşrolunan resmî gazetesi*” olduğu belirtilmiştir³⁸.

Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti ile müttefiklerinin, İtilaf Devletleri’nin cephelerdeki durumlarına; bu ülkelerdeki siyasî, as-kerî ve iktisadî gelişmelere ve diğer devletlerin savaş karşısındaki du-

³⁵ *Gamlı Feryâdi*, 2 Kanun-ı evvel 1336/Aralık 1920, S.1; *Cumhuriyet’in 70. Yılında Bolu*, “Cumhu-riyet’in 70. Yılında Bolu Basını”, Bolu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bolu 1993, s.130-131; Bolu gazetesinin 23 Aralık 1920 tarihli nüshasında: “*Müttekâid Yüzbaşı Refik Bey tarafından intişâr edil-mekte olan Gamlı Feryâdi nâm risâlesinin devam-ı intişârını temenni eder ve muvaffakiyetlerini dileyerek kutularız.*” denil-mektedir (*Bolu*, 23 Kânûn-i evvel 1336/Aralık 1920, S.325; Ayrıca bkz.; *Dertli*, 13 Kânûn-i evvel 1336/Aralık 1920, S.37).

³⁶ *Millî Gaye*, 1 Kânûn-i evvel 1338/Aralık 1922, S.1.

³⁷ *Bolu İl Yıllığı* (1967), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s.266.

³⁸ *Bolu* gazetesinin 1331-1338/1915-1922 yıllarına ait 67-363 ve 390. sayıları Türkiye Cum-huriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet gösteren Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde, “*Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Koleksiyonu*” içinde bulunmaktadır. Çalışmamızın *Bolu* gaze-tesi ile ilgili kısımları da hâlihazırda mevcut olan söz konusu sayılar ışığında şekillenmiştir.

ruşları ile tutumlarına dair gelişmeler Bolu halkına aktarılmıştır. *Bolu* gazetesi, Millî Mücadele yılları itibariyle Anadolu'daki siyasî ve askerî gelişmelerin yanı sıra iktisadî ve sosyal gelişmelere de ayrıntılarıyla yer vermiştir. Söz konusu gazetede yer alan makalelerde Türkiye'nin modern ve müreffeh devletler içinde yerini alabilmesi yolunda hangi aşamaları kaydetmesi gerektiği konusunda aydınlatıcı fikirlerin işlendiği görülmektedir.

Bolu gazetesi, Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri'nin Anadolu'nun dört bir yanında başlattıkları işgal hareketlerine tepkisiz kalmamış, Kuvâ-yı Milliyye'yi ve Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemiş, cereyan eden olayların iç yüzü hakkında Bolu halkını aydınlatarak ahaliyi Millî Mücadele yolunda Ankara Hükûmeti ile omuz omuza çalışmaya davet etmiştir. Anadolu'daki örgütlenmenin önemli merhalelerinden birini teşkil eden 4-11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi'nden itibaren gazetede Millî Mücadele'ye, Kuvâ-yı Milliyye'ye ve Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarına daha çok yer verilmeye başlanmıştır. Bu şekilde Sivas Kongresi'nde teşkil edilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin teşkilatına dair bilgiler ve aldığı kararlar³⁹, Osmanlı Meb'ûsân Meclisi için yapılan seçimler, bu Meclis'in İtilaf Devletleri tarafından basılması neticesinde Anadolu'ya geçen mebuslar ve Ankara'da TBMM'nin açılışı Bolu halkına duyurulmuştur.

Bununla birlikte bu gazetenin, Anadolu'da baş gösteren işgaller karşısında sükûnetlerini korumalarına ve Millî Mücadele'yi bertaraf etmeye yönelik türlü girişimlerine rağmen TBMM'nin açılışına kadar Padişah'a ve İstanbul Hükûmetleri'ne doğrudan ithamlarda bulunmaktan imtina ettiği dikkat çekmektedir. *Bolu* gazetesinin söz konusu döneme ait bu tavrında livanın "resmî" gazetesi olması etkili olmuştur. Bu münasebetle esasen halka Merkezî Hükûmet'in çalışmaları ve faaliyetleri hakkında bilgi vermek, mevzuat hükümlerini yayımlamak, idarî ve hukukî kararları duyurmak gibi görev ve sorumlulukları yerine getirmek durumunda kalan *Bolu* gazetesinin Padişah'tan, İstanbul Hükûmeti'nden ve bunların hâlihazırda meşru görünen idarî teşkilatından bağımsız bir yayım politikası benimsemesi söz konusu dönem itibariyle çok da makul görünmemektedir. Bununla birlikte bu dönemdeki siyasî makalelerde İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak yaptıkları işgallerin ve mezalimin kınanması, Türk milletinin bu iş-

³⁹ *Bolu*, 20 Teşrin-i sânî 1335/Kasım 1919, S.281; *Bolu*, 27 Teşrin-i sânî 1335/Kasım 1919, S.282.

gallere karşı sessiz kalmaması için telkinlerde bulunulması söz konusu olabilmıştır. İşgalci güçlere karşı sergilenen bu tavır TBMM'nin bölgede idareyi ve kontrolü ele almasıyla daha organize, daha net ve kararlı bir şekle bürünmüştür.

Gazetenin 7 Kasım 1918 tarihli nüshasında Mondros Mütarekesi'nin maddeleri manşet haberi olarak Bolu ahalisine duyurulmuştur.⁴⁰ 6 Şubat 1919 tarihli nüshada *Vicdânî* müstearıyla “*Niçin Uyanmıyoruz?*” adlı bir makale yayımlanmış ve bu makalede Anadolu'nun fikrî ve maddî hayatına dair sıkıntılardan bahsedilerek, Osmanlı ülkesinin üzerine çöreklenen fakirlik ve inhitatın nedenleri ele alınmıştır. Buna göre, söz konusu millî felaket günlerinde halkın üzerine sirayet eden kaderci tutum eleştirilmiş ve ahali atalet duygusundan kurtularak daha çok çalışmaya ve bilgisini artırmaya çağrılmıştır. Yazı şu tavsiyelerle sonlanmıştır:

“Necîb Türkoğlu!...Düşün bugünkü vaziyetin en mühlik harblerden daha tehlikelidir. Büyük Peygamberimiz hayata cihâd-ı ekber büyük muharebe demiş. Her ferd-i İslâm, cihâd-ı ekberde karakol neferi gibidir. Vazifesi mukadderi öğrenmek değil, nöbetini namûskârane beklemektir.”⁴¹

Aynı yazar başka bir makalesinde söz konusu dönem itibariyle Şark dünyasının bütünüyle mahkûmiyetle çevrili olduğuna dikkat çekmiş, İslam ve Osmanlı tarihindeki çözülüş dönemlerine atflarda bulunarak, bu duruma düşülmesine idarecilerin İslamî gelenek içinde var olan hak ve hürriyet kavramlarına riayette gösterdikleri zaafın neden olduğunu belirtmiştir. Makale Osmanlı Hükûmeti'ne: “*Cemiyet fertlerin hey'et-i mecmû'udur. Hükûmet bu hey'etin vekîl-i hârisi ve hâdim-i hukûkudur...Hakka dâimâ zahîr ol ki hür yaşayabilesin.*”⁴² telkiniyle son bulmuştur.

Bolu gazetesi, yıllar süren ve çoğu toprak kaybıyla sonuçlanan savaşların halk üzerinde yarattığı ümitsizlik ve yorgunluk duygularını yok etmek ve millete güven aşlamak için çaba göstermiştir. Bu amaçla kaleme alınan makalelerin birinde: “*Hâl-i hazırı muhafazaya yeltenme onda ölüm şüphesizdir. Yürü! Yolun tehlikesiz değil, fakat seni ulaştıracağı mahsûl şeref ve saâdet makarrıdır...Cür'et ve gayret sahibi isen ilmi kendine servet ve sâmanı teşebbüsâta zahîr bulacaksın...Binâenaleyh her şeyden ziyâde kuvve-i muharrike muhtacı.*”⁴³ denilerek halkın

⁴⁰ *Bolu*, 7 Teşrin-i sâni, 1334/Kasım 1918, S.228.

⁴¹ *Bolu*, 6 Şubat 1335/1919, S.241.

⁴² *Bolu*, 13 Şubat 1335/1919, S.242.

⁴³ *Bolu*, 20 Şubat 1335/1919, S.243.

üstündeki kötümserliği, bıkkınlığı atması ve işgal altında olan ülkesinde her türlü mücadeleye hazır olması telkin edilmiştir. Nitekim belirtilen tahrik edici etki kısa bir süre sonra İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgaliyle ortaya çıkmıştır.

Bolu gazetesinde millî birlik, beraberlik ve millî iktisat konularının bir bütün hâlinde sıkça işlendiği görülmektedir. 27 Şubat 1919 tarihli bir makalede işgalci kuvvetlere karşı izlenmesi gereken yol hakkında şu bilgiler verilmiştir:

“Kabâil-i vahşiyeye rüesâsı mağlûb ettikleri hasımlarının derisini yüzerler, kafatasıyla zafer ve kahramanlıkları şerefine bâdenûş olurlarmış. Münasebet-i akvâm gerek harbde gerek musâlâhâda aynı kaideye aynı destûr-ı harekete tâbî'dir. Sürçdüğünü görmesinler dünkü komşu devletler bugün vâris-i meşrû'un olduğunu iddia ve sekerâtâda bulunduğunu bütün imân-ı kâzibe ile âlemi insaniyyete inandırmaya çalışırlar. Akvâm-ı anâsırın münasebâtı herhâlde şimdiye kadar bu yolda cereyân etmiştir. Zavallı Türk'e gelince dünyada hiçbir kavim, hiçbir kavmin efrâdı bu hakikatin şenâatini ıstırabını onun kadar tatmamıştır. Başkaları mevsûkî ri-yâlarıyla destân-ı uhuvvet terennüm etsinler sakın inanma. Milletlerin ahlâkı maddeleri ile keselerine merbuttur. Kuvve-i teydiyyesi silâh, zulm ve tecavüzdür. Şu hâlde en umûmî ma'nâsıyla hayat-ı cidâl, saâdet-i zafer olduğuna göre insanlar arasında işgal edeceğin mevki silâhının kuvvetine bağlıdır. Binâenaleyh önümüzdeki devir için meskenet ve tevekküle mukabil yeni silâhlar tedârik etmek mecburiyetindeyiz. Ruhumuzu manevî, uyuşturucu, öldürücü hastalıklardan kurtardıktan, cür'et ve gayret silâh-ı mâneviyyesini teşebbüsâtımıza rehber ettikten sonra meydana atacağız. Uruşmak için başka vesâit ve âlât-ı muhribeye de ihtiyaç vardır.”⁴⁴

Bu tespit ve tavsiyelerle devam eden yazıda, büyük devletlerle mücadele edebilmek için halk askerî gücünü artırmanın yanı sıra girişimcilğe, iktisadî kalkınmaya, daha çok üretmeye ve tasarrufa davet edilmiştir.

Devam eden nüshalarda *Bolu* gazetesini memleketin “teâvün” ve “iştirâk” konusunda zayıf olduğunu belirterek, millî vazife addedilecek birlikimler yoluyla şirketler tesis ederek yabancı sermaye karşısında dik durulmasını salık vermiştir. Nihayetinde: “Türkoğlu! Yalnızlığı, yoksulluğunu düşün, her millet efrâdından ziyâde teâvüne, iştirâke râğbet ve hürmet göster. Yoksa ezilirsin.”⁴⁵ di-

⁴⁴ *Bolu*, 27 Şubat 1335/1919, S.244.

⁴⁵ *Bolu*, 13 Mart 1335/1919, S.246.

yerek millî sermaye ile yeni teşebbüslerde bulunulması konusunda tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur⁴⁶. Sermayenin noksanlığı nedeniyle şahsî teşebbüslerin başarılı olamadığı, bu yüzden medenî memleketlerdeki gibi “*Teâvün Şirketi*” ve “*Anonim Şirketi*” gibi teşkilatlanmalara gidilmesinin bir zaruret hâlini aldığı belirtilmiştir⁴⁷. *Sunuhî* adlı yazar bir makalesinde: “*İstiklâl-i Osmânî teksîr-i ticarete vâbeste ve tamâmî-i ticaret mutlak tezyîd-i servet ve satvet-i millîyyeye hâdimdir.*” diyerek memlekette küçük çaplı şirketlerden büyük sermayeli şirketlere geçilememesi hâlinde Avrupa sermayesinin ülkeyi işgal ederek yerli iktisadî faaliyetleri ezip geçmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır⁴⁸. “*İçtimâiyyât*” yazısıyla *Sunuhî*: “*İnsan vazâif-i içtimâiyyesinde riayetkâr olduğu nisbette insandır.*”⁴⁹ diyerek milletin sosyal faaliyetlerde bulunmasının gerekliliği fikrini işlemiş, “*Millet hükûmeti değil, zenginleri vazîfe başına davet ediyor.*” sözleriyle Birinci Dünya Savaşı’nda “*ihtikâr*” yoluyla zenginleşenlerin bu servetlerini toplumun menfaati için de harcamalarını salık vermiştir⁵⁰.

Bolu gazetesi, eğitim konularına da temas etmiştir. Bu konuda gelecek nesilleri yetiştiren öğretmenlerin önemine özellikle vurguda bulunmuştur. Bu anlamdaki makalelerin birinde şunlar belirtilmiştir:

“...Bundan sonra milletin her ferdi tarihimizin bu en felâketli gününde nefsinde karşı şunu taahhüd etsin: Türk milleti benden ibârettir. Onun saâdet ve felâketi münhasıran benim himmet veya dikkatimden doğacaktır. Ben ise insanlığım hasebiyle millet ve vatana bütün varlığımı, himmet ve gayretimi hasredeceğim. Her ferd bunu, bu büyük vazîfeyi ifâya azmettiği gün yekdiğerine karışacak gözyaşlarından feyz-i sürûr, birbirine kavuşacak ellerden saâdet ve terakkî husûle gelir. Her muallimin vazîfesi her vatan yavrusunun yüreğine silinmez bir hat ile bu düstûr-ı halâsı yazmaktır...Türk genci! Sen de zekânı, bileklerini tecrübe et...”⁵¹

⁴⁶ *Bolu* gazetesinde sıklıkla değinilen “*millî iktisat*” konusunun Osmanlı ülkesinde II. Meşrutiyet döneminde yoğun olarak işlendiği ve tartışıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz.; Zafer Toprak, *Türkiye’de Millî İktisat*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.17 vd.

⁴⁷ *Bolu*, 15 Mayıs 1335/1919, S.256; Bu makalenin devamı 29 Mayıs 1335/1919 tarihli nüshada yayımlanmıştır (*Bolu*, 29 Mayıs 1335/1919, S.258).

⁴⁸ *Bolu*, 7 Ağustos 1335/1919, S.267; Söz konusu makalenin devamı için bkz.; *Bolu*, 16 Ağustos 1335/1919, S.268.

⁴⁹ *Bolu*, 21 Ağustos 1335/1919, S.269.

⁵⁰ *Bolu*, 27 Ağustos 1335/1919, S.270.

⁵¹ *Bolu*, 20 Mart 1335/1919, S.247.

Bu yazıda milletin geleceğinin gençlerin elinde olduğu, bu yüzden milletin kurtuluşu fikrinin Türk gençlerine aşılması konusunda öğretmenlere önemli görevler düştüğü belirtilmiştir. Ardından öğretmenler tarafından çocuklara öğretilmesi gereken en önemli şeylerden birisinin kutsal davalar karşısında fedakârlık ve onları atalet ve sebatsızlıktan kurtaracak sağlam bir irade olduğu vurgulanmıştır⁵². Tavsiyelerden birkaçı ise: “öğretmenlerin çocukların istidâd-ı inkişâfını öldürmemeleri ve Türk’ün ruhunu muhabbet, azîm ve ümit ile doldurmaları” yönündedir. Yazar: “Türklüğe terakkî ve teâlî ruhunu verecek ancak bu necîb hislerdir...” demek ve “emelsiz, ümitsiz adamın mezar taşından ne farkı olabilir?”⁵³ sorusunu sormak suretiyle çocuklara vatan sevgisi aşılacak, Türk milletini halihazırda yaşadığı zor günlerde ümitsizlikten alıkoyacak ve medeniyet yolunda yükseltecek bir eğitim anlayışının gerekliliğini vurgulamıştır.

Bolu gazetesinde; çalışmaksızın, gayret göstermeksizin atalet duyguları içinde ümitsiz bulunan ve sadece yabancı milletlere hayranlık duymakla yetinen insan tipi eleştirilmiş, milletin kendine güven duyması için en zor şartlarda bile “izzet-i nefsi” yüksek tutması gerektiği yolunda telkin ve tavsiyelerde bulunulmuştur⁵⁴.

Bolu gazetesinin İtilaf Devletleri’ne karşı yürütülmesi gereken siyaset konusunda da cesur yorumlarda bulunmaktan çekinmediği anlaşılmaktadır. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey’in *Dertli*’de neşredilen, işgalci devletlere karşı İslâm dünyasını silah ve iş başına davet ettiği yazısını desteklemek üzere 1 Kasım 1919 tarihli nüshada *Zühûd* imzasıyla bir makale kaleme alınmıştır. Bu makalede Allah’ın insanların dinleri hususunda bir, beraber ve tek vücut olmalarını emrettiği konusu dile getirilmiş ve şunlar vurgulanmıştır:

“Müslümanlar bir muhî-i hâkimiyet; bir cihân-ı medeniyet, bir vücûd-ı şevket ve azamet içinde yaşamak için mücâhedeye me’mûrdurlar...Dîn kardeşlerim, bu toprak bizimdir, bu câmi’ler bizimdir, bu türbeler bizimdir. Biz burada öleceğiz, burada kala-çağız, biz burada yaşayacağız. Şühedâ’mızın başında yanan kandiller, minarelerimizde okunan ezânlar hep cennet içindir. Demek ki bunlarsız hayat olmaz, haydi durmayalım! Ah İzmir’in Hisar, Bursa’nın Ulu Câmi’-i Şerifleri sana pek yakında kavuşacağım, senin temel taşlarını öpeceğim...Kalbte sakladığın Kelime-i

⁵² *Bolu*, 27 Mart 1335/1919, S.249.

⁵³ *Bolu*, 8 Mayıs 1335/1919, S.255.

⁵⁴ *Bolu*, 10 Nisan 1335/1919, S.251.

Tevhîdi yine müslümanlar okuyacak, yeşil kaplı Mushafı yine mü'minler okuyacak ve açacak!...Ey Bursalılar, ey İzmirli me-
rak etmeyin imdâdınıza koşacak olan bunca ehl-i îmân sizi küffâr-ı
hâksârın elinde bırakmayacaktır. Artık vakt-i şafak geldi. Üzeri-
nizden zulmet gidiyor.”⁵⁵

Yazar bu sözleriyle işgal altında bulunan Anadolu topraklarına gü-
ven ve ümit telkin etmek istemiş ve ülkenin içinde bulunduğu işgal zul-
münden pek az bir zamanda tekrar kurtarılacağı sözünü vermiştir.

İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği 16
Mart 1920 tarihini takip eden süreç içinde Ankara'da TBMM'nin açılış
hazırlıklarına girilmiştir. Bu dönemde kaleme alınan makalelerde;
Türk milletinin Birinci Dünya Savaşı'nın yorgunluğunu henüz üzerin-
den atmaya fırsat bulmadan başta İngilizler olmak üzere Batılı devlet-
lerin emperyalist ve yayılma odaklı siyasetiyle karşılaştığı, mağlup ad-
dolunan Osmanlı Devleti'nin payitahtının bu suretle işgal edildiği belir-
tilmiştir. Milletın başını gövdesinden ayırmak suretiyle idare ve idame
edilen bir siyasetin uzun müddet yaşayamayacağı vurgulanmıştır. Niha-
yetinde İstanbul'un Türklüğün ayrılmaz bir parçası olduğuna atıfta bu-
lunan şu cümleler dile getirilmiştir:

“Beş yüz seneden beri Türklüğün makarr-ı hükümet ve hi-
lâfeti ve bütün âsar-ı umrâniyesiyle bir İslâm beldesi olan İstan-
bul bizim nefes borularımız ve can damarlarımızdır. Bunlara ta-
arruz demek küre-i arzda Türk'ün hayat-ı siyâsiyesine hâtime
vermek demektir.”

İstanbul hayatımızdır. Menâfi'-i hayatımızın te'mîni talebini
bizden esirgeyecek hiçbir kuvvet mevcûd değildir. Tamamiyet-i
mülkiyelerini istihşâl etmeğe azim eden bir milletün bugünkü acı
feryâdını beşeriyetin namuskâr ve fâziletkâr kulaklarına esmâ'a
uğraşyoruz. Binâenaleyh hakkımızdan emîn hâlde azmimize gü-
veniyoruz. Azim karşısında her haksızlık ser-fürû edecektir.”⁵⁶

Bu makalede, Türk milletinin hayat hakkını koruma içgüdüsün-
den doğan istiklal mücadelesinin dünya kamuoyuna duyurulmaya çalı-
şıldığı belirtilmiş ve Anadolu'da türlü eziyetlere maruz kalan halkın
kendini toparlamak ve kendine güvenmek suretiyle her güçlüğün üstesin-
den gelebileceği vurgulanmıştır.

⁵⁵ *Bolu*, 1 Teşrin-i sâni 1335/1919, S.316.

⁵⁶ *Bolu*, 8 Nisan 1336/1920, S.301.

Aynı dönemde *Hâkimiyet-i Milliye* kaynaklı olduğu anlaşılan bir makalede İngilizlerin İstanbul'da elleri altında bulunan Padişah ve Hükûmet ile yaptıkları işbirliğine ve bu suretle millî teşkilat aleyhine bazı fetvalar çıkartıldığına değinilmiştir. Bu gibi teşebbüslerin millet nazarında bir kıymetinin olmayacağı, ancak yine de baş gösterebilecek tehlikeler hakkında dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir⁵⁷. Nitekim 22 Nisan 1920 tarihli *Bolu* gazetesinde Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah imzasıyla çıkan Fetvâ-yı Şerife, Padişah Mehmed Vahdetin imzasıyla çıkan Hatt-ı Hümayûn sûreti ve Hükûmet Beyânnâmesi yorumsuz olarak yayımlanmıştır⁵⁸. Söz konusu Fetvâ-yı Şerife, Hatt-ı Hümayûn ve Beyânnâme'nin yorumsuz olarak yayımlanması bunların yukarıda değindiğimiz güç odaklarının baskısıyla neşredildiği izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim *Bolu* gazetesinin TBMM'nin açıldığı döneme denk gelen bu nüshasını takiben bölgedeki ayaklanmaların da etkisiyle bir buçuk ay kadar çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu gazete, Bolu bölgesinde 1920 Nisanı'nda meydana gelen ilk ayaklanmanın hemen ardından hâlihazırdaki işgaller ve ayaklanmalar karşısında millî teşkilatın meşruiyetini açıklayan "*TBMM Şer'iyye Encümeni tarafından tertib olunarak Meclis Hey'et-i Umûmiyyesince bi't-tasvib memleketin bilcümle aksâmına neşri karârgâr olan beyânnâme*"nin⁵⁹ yayımlandığı 3 Haziran 1920 tarihli nüsha ile tekrar yayın hayatına dönmüştür. Söz konusu nüshaya kadar Osmanlı idaresi aleyhine doğrudan ithamlarda bulunmayan *Bolu* gazetesinin TBMM'nin açılışıyla elinin daha da güçlendiği ve içerik olarak Millî Mücadele lehine daha cesaretli makaleler yayımlamaya başladığı görülmektedir. Bu yayınların şiddeti Osmanlı Padişahı ve Hükûmeti'nin Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetlerini şiddetlendirdikleri ölçüde artmaya devam etmiştir. *Bolu* gazetesini, söz konusu güç odaklarının etkisiyle millî teşkilatın önde gelen isimlerinin ve onlara iştirak edenlerin "*katledilmelerinin şer'an uygun olduğu*"na dair yayımlanan fetvalara cevap olmak üzere 10 Haziran 1920 tarihli nüshasında Ankara Hükûmeti'nin din âlimlerine imzalattığı ve Millî Mücadele'nin meşruiyetini açıklayan Fetvâ-yı Şerife'ye yer vermiştir⁶⁰.

Gazetenin 1 Temmuz 1920 tarihli nüshasında TBMM tarafından Padişah Mehmed Vahdetin'e gönderilen "*Arıza*" sütunlara taşınmıştır. Buna göre, İstanbul'un işgali ve bunu takip eden fâcialar üzerine Saltanatın hukukunu ve millî istiklali kurtarmak için Ankara'da TBMM'nin toplandığı vurgulanarak, millî müdafaayı devlete isyan olarak adlandı-

⁵⁷ *Bolu*, 15 Nisan 1336/1920, S.302.

⁵⁸ *Bolu*, 22 Nisan 1336/1920, S.303.

⁵⁹ *Bolu*, 3 Haziran 1336/1920, S.304.

⁶⁰ *Bolu*, 10 Haziran 1336/1920, S.305.

arak halkı bu yönde kandıran, milleti birbirine düşürmek ve memleketi düşman işgaline açık hâle getirmek isteyen “hâin”lerin olduğu vurgulanmıştır. Netice itibariyle TBMM’nin düşünce ve amaçları özet olarak şu şekilde belirtilmiştir:

“Millî müdafaamızı düşmanlarımızın bayrakları, babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz...İstanbul etrafında düşman askerleri gezdikçe, vatanın toprakları üstünden yad adamların ayakları çekilmedikçe biz mücâhedeye mecburuz...Kendi hükûmetimizin idâresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, ecnebî esâreti bahâsına vâsıl olacağımız huzûr ve saâdete bin kere müreccahdır.”⁶¹

Bu “arıza”da Türk milletinin mücadeleye işgalci güçleri Anadolu topraklarından tamamen atuncaya kadar devam edeceği ve bağımsızlık anlayışından kesinlikle ödün vermeyeceği vurgulanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa’nın meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak verdiği beyanât, çektiği telgraflar, Meclis’teki konuşmaları ile Anadolu Ajansı’ndan alınan yerli ve yabancı kaynaklı haberler de *Bolu* gazetesinin sütunlarında yer almıştır. Özellikle işgal altındaki bölgelerdeki halka ve Kuvâ-yı Milliye’ye Bolu livasından yapılan yardım ve bağışların dile getirildiği, bu faaliyetlerde ön plana çıkan hamiyetli insanlara takdir ve teşekkür duygularının belirtildiği haberler ile ahalî Millî Mücadele etrafında bir ve beraber olmaya davet edilmiştir.

İstanbul Hükûmeti’nin Teâlî-i İslâm Cemiyeti ile işbirliği yapmak suretiyle Bolu ve çevresindeki halkı Millî Mücadele’ye karşı kıskırtmak amacıyla Yunan tayyareleriyle attırdıkları beyannameleri eleştiren bir makede şunlar belirtilmiştir:

“Cebhelerde evlâd ü iyâlini müdafaâ eden mazlûm askerlerimizi mitralyöz ve bomba ile şehîd eden kanlı eller Anadolu’nun ma’sûm ahâlisine Teâlî-i İslâm Cemiyeti’nin yazdığı beyânnâmeleri attı. Şüphesiz bunlar da câhilleri aldatmak için zehir dolu bir bombadır. Fakat ne garip tecellidir Yârabbi! Akılları başında, vicdânları bağrında olmak lâzım gelen bu müslüman ve Türk evlâdları, İngiliz’e satılmış olan bu namussuz hemîrkımız (İstanbul Hükûmeti ile Teâlî-i İslâm Cemiyeti’nin mensupları kastediliyor) zehirli fesâdlarını dağıtmak için memleketi harâbeye çeviren Yunanlıları, bu dîn ve vatan hâinlerini âlet ediyorlar. Kendilerinin menfaatine hâdim olmasaydı Yunanlıların bu beyânnâmeleri

⁶¹ *Bolu*, 1 Temmuz 1336/1920, S.308.

memleketimize atmaları mümkün mü idi? Yoksa bu milletin hâlâsını arzu edenler Yunanlılar mıdır? Bu hizmeti yapmak için taraf taraf kardeşlerimizi öldüren, ocaklarımızı harâb, ma'sûmlarımızı kebâb eden hûn-hâr Yunanlılar acaba nasıl bir mecburiyet hissediyorlar? Venizelos'un aç ve sefil ihtirâsları bugün ma'lûm iken onun kanlı ordusunun bir maksad-ı mahsûs tahtında attığı beyânnâmelerinin ma'sûme üzerinde ne te'siri olabilir?"⁶²

Türk milletini kandırmak, yanıltmak, aldatmak ve yanlışla sürüklemek için ülkedeki birtakım mihraklar tarafından kaleme alınan beyannameler ile bunların dağıtımını yapan işgalci Yunanlıların eleştirildiği bu açıklamadan sonra tayyarelerden atılan beyannamelerdeki Millî Mücadele karşıtı iddialara satır satır cevap verilmiştir. Nitekim kısa bir süre sonra 16 Ekim 1920'de Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin istifa etmesi münasebetiyle *Bolu* gazetesinde: "*Anadolu'nun haklı da'vâlarını dinlemeyerek birkaç arkadaşıyla birlikte Türklük ve İslâmîlğin i'dâmı demek olan sulhnâmeyi (Sevr Muahedesi) imza eden Ferid kabinesi nihayet sükût etmiştir.*" denilerek, Damat Ferit Paşa'nın vatanseverlerin Malta'ya sürgüne gönderilmesinden Anadolu'daki işgaller konusunda oynadığı role kadar Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.⁶³

Bolu gazetesi her fırsatta halka Ankara Hükûmeti'ne bağlılık telkinlerinde bulunmuştur. Bu minvaldeki yazılardan birinde:

"Adl ve hakkaniyetine kat'iyen kâil olduğumuz Hükûmetimiz Anadolu halkının sînesinden doğmuş bir Hükûmet-i İslâmiyye ve Milliyyedir. Ta'kîb etmekte olduğu yol kurtuluş yolu ve birlik yoludur. İşte bu birlikden ayrılanlar ve ayrılmak isteyenler hüsrânda kalırlar ve er geç cezâlarını bulurlar...Herkes bilmelidir ki vazifesini sûi'stimâl eden veyahud teşvik ederek diğerlerine ihânet ettirenler selâmet-i mülk ve millet nâmına cezâ-yı sezâsını bulurlar...Şunu iyi bilelim ki bugün kolumuzdan yaralanmaz isek yarın hayatımız bizim değildir...Evimize giren ve girmek isteyerek her gün bir yeni darbe daha yiyerek önüne gelen çoluk çocukları kesen bu menhûsların ayaklarını toprağımızdan çıkaram. Bu bizim vazifemizdir. Haricden birisi gelib de bunları dışarı çıkaracak değildir. Bunlar memleketimizden çıkmadıkça birimize rahat yüzü ve rahat döseği yoktur. Tam şimdi sırasıdır, yüz çevirmiş ve yılmış kahır darbelerimizle ezilmiş bir hâlde iken bun-

⁶² *Bolu*, 23 Eylül 1336/1920, S.314.

⁶³ *Bolu*, 28 Teşrin-i evvel 1336/Ekim 1920, S.317.

lara yol ve meydan vermeyelim. Çünkü emre adem-i itâat kendi kendimizi i'dâm demektir. Birlikte koşalım ve Hükûmetimize sarılahım.”⁶⁴

Ankara'da teşkil edilen Hükûmet'in Türk milletinin meşru Hükûmet'i olduğunu vurgulayan bu yazıda halk ülkenin işgalden kurtarılması için birlik ve beraberliğe davet edilmiştir. Anadolu'da Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra başlayan işgal hareketleri ve bunun neticesinde meydana gelen İngiliz, Fransız, Yunan ve Ermeni mezalimi; bunlara karşı koymak üzere halkın sinesinden doğan Kuvâ-yı Milliyeye'nin direniş hareketleri ve elde ettiği başarılar *Bolu* gazetesinden ahalie duyurulmuştur.

Bolu gazetesinde 1921 yılı başlarından itibaren İnönü Muharebele-ri'ne dair haberler verilmeye başlanmıştır. Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)'nde Yunan ordusunun hezimete uğratılması ve kaçışı doğrultusundaki müjdeli haberler *Bolu* halkına duyurulmuş ve ardından Mustafa Kemal Paşa'nın Garp Ordusu'na tebriğine yer verilmiştir.⁶⁵ Bu sırada İstanbul'da bulunan Yunan Askerî Hey'eti Reisi Guçupolos'un Anadolu'daki çetelerin düzenli birliklere dönüştürüldüğü ve bunun da Yunan ileri harekâtı için büyük bir engel teşkil ettiği doğrultusunda yabancı bir basın muhabirine verdiği demeç *Bolu* gazetesinde ele alınmıştır. Yunan generalinin Türk askerlerinin maharetlerine değindiği bu demeç “*Muntazam Türk Askeri Dünyayı Titretir*” başlığıyla gazetesinin sütunlarında yer almış ve böylelikle *Bolu* halkına güven aşılarmaya çalışılmıştır.⁶⁶ Benzer şekilde, İkinci İnönü Muharebesi (23 Mart-1 Nisan 1921)'nde elde edilen zaferin ardından Türklerin şecâat ve metâneti karşısında dayanamadıklarını belirten Yunan General Anastasios Pappoulas'ın Harbiyye Nezâreti'ne gönderdiği rapora istinaden Türk ordusunun kahramanlığının Yunanlılara bile tasdik ettirildiği belirtilmiş ve: “*Artık Türklerle çarpışmanın kolay bir şey olmadığı, Yunanlılar için son bir çare kaldığı, onun da kaçmak ve son soluğu Atina'da almak olduğu*” vurgulanmıştır. Devamında Yunanlıların her bir firkasına üç İngiliz zabiti atanması eleştirilmiş ve makale Ziya Paşa'nın: “*Zâlim yine bir zulme girişâr olur âhîr/Elbette olur ev-kanın hanesi vîrân.*”⁶⁷ mısralarıyla bitirilmiştir.

⁶⁴ *Bolu*, 18 Teşrin-i sâni 1336/Kasım 1920, S.320.

⁶⁵ *Bolu*, 13 Kânûn-i sâni 1337/Ocak 1921, S.328.

⁶⁶ *Bolu*, 17 Şubat 1337/1921, S.333.

⁶⁷ *Bolu*, 14 Nisan 1337/1921, S.340.

Boluluların söz konusu zaferdeki payı ise: *"İkinci İnönü Meydan Muharebesi'nde düşmanı önüne katarak süngüsünün önünde amâna getiren ve bir sünnet-i şirâne ile nâmını âleme ilân eden, zaferi te'mîn ederek o şerefi kazanan bizim Bolulular idi. El'ân o zaferden ayırdığımız hassa-i şerefle iftihar etmekteyiz ve bu vazîfeyi hakkıyla ifâ eden hemşehrîlerimiz göğsümüzü kabartmaktadır."* şeklinde dile getirilmiş ve Türk ordusunun düşmana pek yakında kahredici darbeyi indireceğine inancın kesin ve tam olduğu vurgulanmıştır⁶⁸.

Gazetenin 27 Ocak 1921 tarihli nüshasında, İngiliz Başvekili Lloyd George'nin Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada İstanbul ile Trakya'nın İstanbul'daki ricâl tarafından İngilizlere bırakılacağı konusunda teminat verildiğine dair beyanâtı ile İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin tarih sayfalarına gömülmesi konusunda ittifak etmeleri eleştirilmiş, takiben şunlar ifade edilmiştir:

"İzmir'i işgal eden Yunanlılar aleyhine terk-i muhâsamat etmeyeceğimizi ve bunları Anadolu'muzdan def etmedikçe silâhımızı elden bırakmayacağımızı acaba düşmanlar anlamak isteyecekler mi?...İngilizlerin İzmir'i ve Trakya'yı bizim kesemizden Yunanlılara bahşiş vermek istemeleri kendilerinin Çanakkale ile İstanbul boğazlarında birleşmek istemelerinden ileri geldiğini dünyada anlamadık kimse kalmamıştır...Mütareke sonrasında İstanbul'da iş başına gelenlerden İngilizlere bu yolda te'mînât verenin kim olabileceğini düşünmeye tenezzül edenlerden değiliz. Bu adamlar kim olurlarsa olsunlar esâsen İngilizler tarafından satın alınmış ve onların tensib ve emriyle ta'yîn edilmiş adamlar değil midirler? Böyle şahsiyetlerin nazar-ı millette ne ehemmiyetleri olur? Ezcümle onların en büyüğü olan Ferid'in imza eylediği (sulhnâme)nin millet muvâcehesinde ne hükmü olur ki; bu sulhnâmenin ehemmiyetce düşüğünde olmak üzere verilen gaibâtun bir hükmü olsun? Bu nokta-i nazarla İstanbul gazetelerinin vükelâ-yı sâbika ve hâzıradan ötekini berikini cevab vermeğe davet edişlerini pek beyhûde pek zâid bulmaktayız...Türk efrâdı düşmanlarının bu hayallerini, bu emellerini, bu hakikatleri anladıkça aralarındaki itihâda o nisbette kuvvet vererek ve her türlü su-i tefehhümleri atarak bunların el birliğiyle mukaddes vatanları uğrunda her türlü fedâkârlığa katlanmak gayretinde müsâbaka kalkışmış olduklarını düşmanlarımızın pek iyi bilmelerini isteriz." ⁶⁹

⁶⁸ Bolu, 28 Temmuz 1337/1921, S.354.

⁶⁹ Bolu, 27 Kânûn-i sâni 1337/Ocak 1921, S.330.

Birinci İnönü Muharebesi'nin ardından İtilaf Devletleri'nin Londra Konferansı'na davet etmek üzere İstanbul Hükûmeti'nden muhatap aramalarının da eleştirildiği bu makalede İngilizlerin hegemonyası altına girmiş olan Damat Ferit Paşa'nın imzaladığı ve imzalayacağı hiçbir anlaşmanın Türk milleti nazarında itibar görmeyeceği vurgulanmıştır. Başka bir haberde İstanbul'da Türklerin silah taşımaya izin verilmemesi, Rumların patrikhane aracılığıyla tüfek ve mitralyöz almalarına İngilizlerce göz yumulduğu ve hatta İngilizlerin silah tedariki konusunda Rumlara bizzat yardım ettikleri belirtilmiştir.

Bolu gazetesinde İtilaf Devletleri'nin, milletlerin kendi mukadderatlarına kendilerinin hâkim olmaları ilkesine uymamaları, Türklüğü, İslamlığı yok etmek ve Sevr Muahedesi'ni hayata geçirmek için uğraşan İtilaf Devletleri'ne Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin dur demesi, İngilizlerin Yunanlılara geniş araziler bağışlamasının Fransa ve İtalya gibi diğer müttefiklerin hoşuna gitmemesi gibi nedenlerle söz konusu muahedenin yeniden gözden geçirilmesinin gündeme geldiği ve bu münasebetle 21 Şubat 1921 tarihli Londra Konferansı'nın ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Neticte itibarıyla bu konferansta dile getirilmek üzere Türk Milleti'nin asgari istekleri *Bolu* gazetesi tarafından şu şekilde tespit edilmiştir:

“Biz Sevr Muahedesi nâmına hiçbir şey tanımıyoruz. Bugünkü arbedeye bir nihayet verilmek için başka bir esâs dâhilinde konferansa iştirak ediyoruz. Ezcümle şunları istiyoruz: Sevgili İzmir'imizin anavatana ilhâkı, Edirne'nin eski sâhibleri olan bizlere iâdesi, bugüne kadar Türk ve İslâm kanlarına boyanan Kilikya'dan Fransızların çekilmeleri ile bizi bu zamana kadar cendere içinde sıkı, ezen kapitülasyonların ilgası, tamâmiyet-i mülkiyyemizin iâdesidir.”⁷⁰

Böylelikle Türk milletine kabul ettirilmek istenen ve Anadolu'daki Türk varlığını hiçe sayan Sevr Muahedesi'nin, Anadolu'nun dört bir köşesinde baş gösteren işgal hareketlerinin ve memleketin en önemli kaynaklarının emperyalist devletlerce sömürülmesine yol açan kapitülasyonların kabul edilmeyeceği Bolulularca kesin bir dille ifade edilmiştir.

Bolu gazetesi, İtilaf Devletleri ile onların destekledikleri Yunanlıların Anadolu'daki mezalimine geniş yer ayırmıştır. İzmir'i ve Edirne'yi işgal eden Yunan kuvvetlerinin tecavüz ederek yaktıkları Türk kızlarından, toprakları işlemek üzere hayvan yerine koşulan ahalden örnekle Rumların sınırı aşan mezaliminden bahsetmiş, çarpıcı bir örnek olması

⁷⁰ *Bolu*, 24 Şubat 1337/1921, S.333.

nedeniyle Yunan askerlerinin saldırısından kurtulmak için Trakya'da nehre atlamak suretiyle intihar eden bir genç kızın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmesini rica ettiği vasiyetnamesine değinmiştir. Bu habere göre genç kız: "*Ben hayatımı fedâ ettim, fakat namusumu kurtardım. Paşam intikâmımı alsın.*" diyerek ruhunu teslim etmiştir⁷¹.

Gazetede ayrıca Mondros Mütarekesi'nin ardından Adana'ya giren Fransızların bir yandan bölgedeki Türkleri birer bahane ile Kilikya dışına çıkardıkları, diğer yandan da Ermenilerin gizli teşkilatlarına madî ve manevî yardımda buldukları belirtilmiş, böylece söz konusu Ermeni çetelerinin kendini Ermeni Umûm Kuvvetler Kumandanı olarak tanıtan Manok Şişmanyan'ın öncülüğünde çarşı ve pazarda yakaladıkları Türkleri kiliselerine götürmek suretiyle türlü işkencelerle itlâf etme cürretinde buldukları vurgulanmıştır⁷².

16 Haziran 1921 tarihli nüshada Marmara Havzası'nda yakılan müslümanların küllerinin incelenmesi sonucunda ortaya çıkan Yunan vahşetinin ve katliamının engizisyon mahkemelerini bile aratur derecede olduğu belirtilmiştir. İzmir'de Türklerin dükkânlarının yağmalandığı ve camiye giden müslümanlardan beşinin katedildiği, diğerlerinin de darp ve tahkire maruz kaldığı haberi ise "*Yunanlılar İslâm Kasabı Olmuşlar*" başlığı ile Bolu halkına duyurulmuştur⁷³. Türk kuvvetlerinin 28 Haziran 1921 tarihinde girdiği İzmit'te de Yunanlıların 300 müslümanı şehit ettiklerinin, dükkânları yağmaladıklarının ve bazı köyleri yaktuklarının müşahede edildiği vurgulanmıştır⁷⁴.

Yunan kuvvetlerinin Sakarya Meydan Muharebesi (25 Temmuz-10 Ekim 1921)'nde yenilgiye uğratılmasının ardından zafere giden yolda Türk askerinin gayreti ve fedakârlığı *Bolu* gazetesinin sütunlarından kamuoyuna duyurulmuştur. Bu tür haberlerden birinde Ankara'daki hastanede tedavi görmekte olan eli ve başı sargılı askerlerin, doktorların uyarılarına rağmen hastaneden kaçarak cepheye koştukları ve nihai zaferi görmek üzere cepheye savaşmayı tercih ettikleri belirtilmiş, son olarak da şunlar dile getirilmiştir:

"Cephedekilere olan emniyet ve itimâdımız tamdır. Fakat bunlara karşı biz de bir vazife ile mükellefiz o da cebhe gerisi hizmettir...Bunun için de ihtiyacı askeriyemizi cebhe gerisinde hazırlamağa me'mûr olan bizlerin dört el ile sarılmamız lâzımdır.

⁷¹ *Bolu*, 17 Mart 1337/1921, S.336.

⁷² *Bolu*, 2 Haziran 1337/1921, S.347.

⁷³ *Bolu*, 16 Haziran 1337/1921, S.318.

⁷⁴ *Bolu*, 30 Haziran 1337/1921, S.350.

İhtiyac-ı askeriyyeyi yalnız hazırlamak da kâfi değildir. Mahall-i lüzûmuna sevk ile temadisini arzu ettiğimiz kuvvetimizin aksamasını te'mîn etmek az mıdır? Bu hususta askerî, mülkî herkes; kadın, erkek her ferd hiçbir fedakârlığı esirgememelidir. Taksîm-i âmâl kaidesine tevfikten herkesin elindeki işi hakkıyla ifâ etmesi milletün zaferini te'mîn eder. İşte istiklâl de bundan doğar.”⁷⁵

Cephe gerisindeki hizmetlerin savaşın kazanılması konusundaki önemine değinilen bu makalede aynı zamanda Sakarya zaferinin ardından Yunanlıların içine düştüğü perişan vaziyet de dile getirilmiştir. İzmir, Trakya ve İstanbul ile yetinmeyerek bütün Anadolu'ya göz diken Yunan kuvvetlerinin Sakarya Meydan Muharebesi'nde yedikleri ağır darbe sonrası İzmir'de küçük bir bölgeye sıkıştıkları ve Anadolu meselesini müttefik devletlerin arabuluculuğuyla gerçekleşecek sulh müzakerelerine bağladıkları belirtilerek söze şu şekilde devam edilmiştir:

“Memleketimizle hiçbir alâkası olmayan Yunanlıların Osmanlı toprağında çapulculuk yaparak zengin olmak, biâd-ı meşguleden hâne ve arazi sahibi olmak, Türklerin aksaçlılarından sacı bitmedik ma'sûmlarına kadar katliâm yapmak, hilâl yerine salibi rezk etmek gibi birtakım taassub-ı dinî ve menâfi-i hasîseler ile ürüye ürüye saldırdıkları günden beri mevcûd kuvvetlerinin nisfini gaib ettiler daha da edeceklerinden maada...Türkler ta bidâyetten beri beğ olarak yaşamışlar ve istiklâllerine kimseyi müdahale ettirmemişlerdir. Hakkımıza riayet eden Misâk-ı Millimiz dâhilindeki Anadolu'muzda bizi rahat bırakan herkesle dost yaşayacak; yalnız şehir, kasaba ve köylerimizi yakanları afv etmeyeceğiz. Hukûk-ı düvel mevcûd ise Sevr Muahedesi'nde yazıldığı gibi bir haksızlık irtikâb etmezse bu cânileri o kanûnun pençesine tevdi' ile düvel-i muazzamanın bu husûsâtteki adilâne ve bi-tarafâne kararlarına razı olacağız işte bu kadar.”⁷⁶

Bu sözlerle Türk milletinin Sevr Muahedesi'ni tanımadığı, ancak Misâk-ı Millî'ye saygı duyacak devletlerle siyasî ilişkilere girişebileceği dile getirilmiş, Yunan kuvvetlerini Anadolu topraklarından atmak konusundaki kararlılık bir kez daha vurgulanmıştır.

Bolu gazetesinin 6 Ekim 1921 tarihli nüshası bütünüyle Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nde elde edilen zaferle ilgili olarak TBMM'de yaptığı konuşmaya ayrılmıştır. *Bolu* halkına eksiksiz

⁷⁵ *Bolu*, 8 Eylül 1337/1921, S.359.

⁷⁶ *Bolu*, 22 Eylül 1337/1921, S.361.

olarak nakledilen bu beyanâtın sonunda Mustafa Kemal Paşa: “*Ordumuz vatanımız dâhilinde bir tek düşman neferi bırakmayıncaya kadar ta’kîb, tazyik ve taarruzuna devam edecektir.*” diyordu⁷⁷. Böylece Mustafa Kemal Paşa’nın riyasetindeki TBMM’nin Anadolu’nun bir bütün olarak kurtuluşu yolundaki inanç ve azmi *Bolu* gazetesi sayesinde Bolu halkına da yansıtılmıştır.

Düzce İnâs Mektebi mezunlarından Fevziye Hanım *Bolu* gazetesinde yayımlanan “*Vatanımı Sevene*” adlı şiiri ile Bolu ahalisinin dikkatini Türk milletinin ve İslâm âleminin uğradığı mezalime çekmek istemiş, bu menfur hadiselerin sorumlusu olan işgalci devletlere karşı halkı bir bütün olarak mücadeleye davet etmiştir:

“Dinleyelim mecrûh, esir vatani,
Kâfir Yunan çizmeleri altında,
İniltisi kâinâtı kaplıyor,
Hubb-ı vatan imândandır kardaşım,
Kurtaralım annemizi, İslâm’ı.”⁷⁸

Burada bir kıtasını verebildiğimiz, İtilaf Devletleri tarafından Türk milletine yapılan zulmün dile getirildiği söz konusu şiirde Fevziye Hanım birlik ve beraberlik içinde her türlü badirenin atlatılacağı konusundaki inancını da ifade etmiştir.

Bolu gazetesinde, Büyük Taarruz’un ve Mudanya Mütarekesi’nin ardından Türk ordusunun Trakya’ya ve işgal altındaki diğer bölgelere yerleşmesi ile Lozan Antlaşması’na uzanan süreç dikkatle takip edilmiş⁷⁹, Türk milletinin istiklaline ilişkin bu gelişmeler konusunda Bolu halkı bilgilendirilmiştir.

Dertli Gazetesi

Bu gazete Bolu’da yetişen Âşık Dertli’nin adına izafeten kurulmuştur⁸⁰. İlk nüshası 16 Ağustos 1335/1919 Cumartesi günü yayımlanan

⁷⁷ *Bolu*, 6 Teşrin-i evvel 1337/1921, S.363.

⁷⁸ *Bolu*, 18 Şubat 1337/1921, S.333.

⁷⁹ *Bolu*, 23 Teşrin-i sâni 1338/1922, S.419.

⁸⁰ Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No:5, İstanbul 197-?, s.290; Asıl adı İbrahim Lûtfî olan Âşık Dertli 1772’de Gerede’nin Çağa (Yeniçağa) nahiyesinin Şahnalar köyünde dünyaya gelmiş, 1846’da Ankara’da hayata gözlerini yummuştur. 19. yüzyılın ünlü halk ozanlarından. Osmanlı Devleti’nde klasik yönetim şeklinin bozulduğu, sosyal çalkantuların ve sorunların arttığı bir devirde yaşamıştır. Bu nedenle şiirlerinde toplumsal adaletsizliklere bolca yer vermiş, halkın duygu ve düşüncelerini dile getiren sesi olmuştur (Yücel Özkaya, “Şair Dertli’nin Tarihi Şahsiyeti ve Özellikleri”, *Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu (2-4 Mayıs 1986)*, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Bolu 1987, s.50 vd.; Ahmet Talât Onay, *Âşık Dertli, Hayatı, Divânı*, Bolu Vilâyet Matbaası, Bolu 1928, s.2 vd.; Şemseddin Kutlu, *Dertli*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.9 vd.).

Dertli'nin imtiyaz sahibi Mehmed (İlyaszâde) Şükrü (Gülezer),⁸¹ Mes'ül Müdürü Da'vâ Vekili Ali Sâib (Engin), Sermuharriri ise Dr. Şerafettin Abdurrahman Bey'dir. Bolu Matbaası'nda basılan *Dertli*'nin başlığı altında: “Her hafta cumartesi günleri neşrolunur; siyâsî, ilmî, edebî, mizahî, müstakillül'l-efkâr Türk gazetesidir.” ifadesi yer almıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile bu başlık: “Siyâsî, ilmî, mizahî, cumhuriyetçi ve halkçı Türk gazetesidir.” şeklinde değişmiştir⁸².

Dertli'nin yayın hayatına başlamasının *Ileri*, *Karagöz* ve *Tarık* gibi Millî Mücadele yanlısı gazeteler tarafından memnuniyetle karşılandığı anlaşılmaktadır⁸³. Gazete, Bolu Hükûmet Konağı yakınlarında kendisine ait bir büroda çalışmalarını devam ettirmiştir.

Gazetenin imtiyaz sahibi Mehmed (İlyaszâde) Şükrü (Gülezer) Bey'in TBMM'nin ikinci döneminde mebus seçilmesiyle *Dertli*'nin 175. sayısından itibaren el değiştirdiği ve elde edebildiğimiz son nüshalarına göre 1928'e kadar yayın hayatına devam ettiği anlaşılmaktadır⁸⁴.

Dertli, 16 Ağustos 1919'da çıkan ilk nüshasında “*Maksad ve Meslek*” başlığı altında takip edeceği yolu izah etmiştir. Buna göre *Dertli* hiçbir siyâsî fırkayla ilişki içinde olmayıp tamamen bağımsız hareket ettiğini, milletin hislerinin tercümanı olup, hak ve hakikati takip ve izhar ile milleti aydınlatmayı amaçladığını belirtmiştir. *Dertli*, duygu ve düşüncelerin samimi bir şekilde ortaya konulmasından yanadır. Gerçeklerin anlaşılması ve kamuoyunun tatmin edilmesi için bunu şart olarak görmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda hiçbir maddî ve manevî fayda ummak-

⁸¹ 1869'da Bolu'da dünyaya gelen Mehmed (İlyaszâde) Şükrü (Gülezer) Bey, İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmuş, cemiyetin İdare Hey'eti A'zâlığı ve Bolu Şubesi Riyaseti'nde, Mondros Mütarekesi'nin ardından da teşkil edilen Teceddüt Fırkası'nın Bolu Şubesi Riyaseti'nde bulunmuştur. Millî Mücadele döneminde Bolu Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nde görev alan Mehmed Şükrü Bey, Bolu ve çevresinde çıkan ayaklanmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla teşkil edilen Hey'et-i Nâsiha'da görev almış, asilere esir düşmüş ve nihayetinde TBMM'nin bölgede hâkimiyet tesis etmesiyle esaretten kurtulmuştur. TBMM'nin 1.-5.dönemleri arasında Bolu Mebusluğu'na seçilmiştir (Evcin, a.g.t., s.721 vd.).

⁸² Celâl Yılmaz, *Millî Mücadele'de Dertli Gazetesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s.4.

⁸³ *Dertli*, 6 Eylül 1335/1919, S.4.

⁸⁴ Yılmaz, a.g.t., s.4-5; 19 Ağustos 1339/1923 tarihli *Türkoğlu*'ndaki bir habere göre *Dertli*'nin kısmen mizahî olarak bundan sonra 15 günde bir yayımlanacağı belirtilmektedir (Türkoğlu, 19 Ağustos 1339, S.103); *Dertli*'nin Millî Mücadele dönemini kapsayan 1335-1339/1919-1923 yıllarına ait 1-175. sayılarını Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde; 1341/1925 tarihli 238., 1928 tarihli 326, 329 ve 332. sayılarını ise Millî Kütüphane'de “*Eski Harflü Türkçe Süreli Yayınlar Koleksiyonu*” içinde bulmak mümkündür.

sızın çalıştığını açıklamış, yalnızca devlet ve millet yararını gözetmek niyetinde olduğunu vurgulamıştır⁸⁵.

Dertli'de yayımlanan haberler Anadolu Ajansı, Resmî Tebliğ, Dâhilî, Hâricî ve Husûsî Haberler, Liva, Zâbita ve Maarif Haberleri, Son Havadisler ve Müteferrik Havadisler başlıkları ile çıkmıştır.

Dertli'nin en önemli haber kaynaklarından birini kendi muhabirleri teşkil etmiştir. Özellikle İstanbul'a dair haberler söz konusu gazetenin Akçaşehir'deki istihbârât merkezinde görev yapan muhabiri vasıtasıyla temin edilmekteydi. Batı Cephesi istihbârâtında bulunan ve aynı zamanda *Dertli*'nin fahrî muhabirliğini yapan Tahir Karaoğuz da gazetenin kendi haber kaynakları arasında yer almıştır⁸⁶.

Gazetenin bir diğer önemli haber kaynağını 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı teşkil etmiştir. *Dertli*, Anadolu Ajansı'nın haberlerini 7 Haziran 1920 tarihli 11. sayısından itibaren vermeye başlamıştır. İstanbul ve Anadolu gazeteleri, yabancı ajanslar ve yabancı gazeteler yine *Dertli*'nin haber kaynakları arasında yer almıştır. *Dertli*'de yayımlanan haber, makale ve şüirler genellikle *Hâkimiyet-i Millîyye*, *Açıksöz*, *Yeni Adana* ve *Babak* gibi Millî Mücadele yanlısı Anadolu gazeteleri kaynaklı olmuştur⁸⁷.

Dertli bu haber kaynakları vasıtasıyla hem iç hem de dış olayları yansıtarak Bolu kamuoyunu gelişen hadiseler hakkında sürekli bilgilendirmiştir. Böylece Bolu ahalisinin cereyan eden olaylar karşısında Millî Mücadele saflarında yer almasında önemli bir rol oynamıştır.

Dertli, Bolu livasında çıkan gazete ve dergileri takip ettiği gibi Millî Mücadele taraftarı olarak çeşitli liva ve vilayetlerde yayın hayatına başlayan diğer yerel gazetelerle de sürekli temas hâlinde olmuştur. Anadolu'da çıkan bu tür gazeteler "*Yeni refikimiz*" şeklindeki haber başlıkları ile *Dertli*'nin nüshalarında yer almış ve Bolu kamuoyu bu yerel gazetelerden haberdar edilmiştir.

İlkeli bir yayın anlayışına sahip olan *Dertli*, Millî Mücadele'yi desteklemiş ve bu mücadelenin ruhuna uygun olarak "*istiklâl-i tam*" ilkesi üzerindeki hassasiyetini yayın hayatı boyunca sürdürmüştür. İzmir'in Yu-

⁸⁵ *Dertli*, 16 Ağustos 1335/1919, S.1.

⁸⁶ Coşar, a.g.e., s.290-291; Millî Mücadele yanlısı yazı ve şüirleri *Dertli*'nin yanı sıra *Bolu ve Türkoğlu*'nda da yayımlanan Tahir Karaoğuz söz konusu dönem itibariyle Zonguldak Askerî Polis (A.P.) Müdürlüğü görevinde de bulunmuştur (Doğu Karaoğuz, *Kuvâ-yı Millîyye Ruhuyla Bir Ömür*, Truva Yayınları, İstanbul 2011, s.28 ve 66.)

⁸⁷ Yılmaz, a.g.t., s.20 ve 23.

nanlılar tarafından işgali, emperyalist Batı dünyası, İstanbul, Boğazlar ve Batı Trakya meseleleri, İstanbul Hükûmeti'nin Anadolu'daki gelişmelere karşı izlediği politikalar ve Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerine ait makaleler *Dertli*'nin sütunlarında millî bir duruşla ele alınmıştır. Anadolu'daki işgalleri protesto etmek üzere Bolu livasında düzenlenen mitingler ve bağış kampanyaları, Türk kadınlarının Millî Mücadele'ye kararlılıkla intisap etmeleri ve bu yolda yaptıkları her türlü çalışmalar tüm Anadolu'ya örnek teşkil etmek üzere *Dertli*'de ayrıntılarıyla yer almıştır.

Bununla birlikte Hey'et-i Temsiliye'nin 20 Ekim 1919 tarihli toplantısında *Dertli*'nin İslâm milletleri arasında ayrılmaya yol açacak tarzda yayın yaptığı şeklinde Düzce'den bir ihbar alındığı belirtilmiştir⁸⁸. Çerkez Abdülvehhab imzasıyla Hey'et-i Temsiliye'ye gönderilen bu telgrafta: "*Doktor Şerafeddin*⁸⁹ nâmında birinin Bolu'da münteşir *Dertli* gazetesinde neşrettiği makalelerin Çerkez, Kürt, Abaza, Laz, Gürcü, Pomak akvâmı muhalefete sürüklediği" ve "*bölgedeki akvâm-ı muhtelif-i İslâmiyye arasında sû-i te'sir*" yarattığı belirtiliyordu⁹⁰. Buna göre: "*İslâm akvâm-ı muhtelifesi beyninde nîfâkı mücib olacak bir mahiyette idâre-i lisân eden Bolu'da münteşir Dertli gazetesinin bu kâbil neşriyâtının adem-i lüzûmu Düzce'den vâkı' olan ihbâr üzerine Bolu Hey'et-i Merkeziyyesi'ne yazıldı.*" denilmektedir⁹¹. Ancak *Dertli*'nin yayın politikası incelendiğinde ayrımcılık anlayışına değil, bilakis emperyalist ihtiraslar karşısında Türkler ve müslümanlar arasında birlik ve beraberlik tesis etme düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. *Dertli*, Anadolu'da Millî Mücadele lehine kamuoyu oluşturmak üzere önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Nitekim söz konusu şikâyet dilekçesi vasıtasıyla Düzce'den gelen ihbarın, ilerleyen süreç içinde Bolu ve çevresinde meydana gelecek ayaklanma hareketinin tetikleyicilerinden olan ve Bolu'dan mebus seçildiği hâlde TBMM'ye katılmayan Çerkez Abdülvehhab Efendi tarafından 15 Ekim 1919 tarihin-

⁸⁸ Bekir Sıtkı Baykal, *Hey'et-i Temsiliyye Kararları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.24.

⁸⁹ Bolu'da 1920 Nisan'ında cereyan eden ayaklanma sırasında Bolu Tababeti görevinde bulunan Dr. Şerafeddin Abdurrahman Bey, Mutasarrıf Ali Haydar (Yuluğ) Bey'in Millî Mücadele'ye intisap etmek konusundaki çekimser tutumunu eleştirdiği için istifa ettirilmiştir. Daha sonra Afyonkarahisar Merkez Tababeti'nde görev yapmış ve bu görevi sırasında uğradığı bir saldırı sonucu şehit edilmiştir (Türkoğlu, 20 Ağustos 1338/1922, S.51).

⁹⁰ *ATASE Arş.*, ATAZB, K.15, G.29, B.29-1.

⁹¹ Baykal, *a.g.e.*, s.24; Mustafa Kemal Paşa'nın konuyla ilgili olarak Bolu Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyyesi'ne ve Düzce'de bulunan Çerkez Abdülvehhab Efendi'ye gönderdiği 20 Ekim 1919 tarihli şifre telgraflar için bkz.; *ATASE Arş.*, ATAZB, K.15, G.29, B.29/2-3.

de gönderilmesi, Sivas Kongresi sonrasında tüm Anadolu'da olduğu gibi Bolu'da da tesis edilen millî birlik ve beraberlik düşüncesinin ve ahengin bozulmak istendiği yolunda bir izlenim uyandırmaktadır⁹².

Dertli, bu gelişmelere karşı takındığı millî tavır nedeniyle İstanbul Hükûmeti tarafından sansüre uğramış ve 20 Eylül 1919 tarihli 6. sayısının bazı sütunları boş çıkmıştır⁹³. İstanbul Hükûmeti'nin bu sert ve tavizsiz tavrı nedeniyle *Dertli*'nin boş çıkan sütunlar hakkında bir gerekçe belirtmekten kaçındığı görülmektedir⁹⁴.

Nitekim bu sansürcü tavır *Dertli*'nin 6 Ekim 1919 tarihli 8. nüshasında çıkan "*Fevâidi Ruh-ı Millimizden Arayalım*" adlı makale nedeniyle doruk noktasına ulaşmış ve söz konusu gazete İstanbul Hükûmeti tarafından kapatılmıştır. *Dertli* bu tarihten ancak altı ay sonra 12 Nisan 1920'de tekrar yayın hayatına dönebilmiştir. Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ni eleştiren bu yazının bir kısmı şöyledir:

"Bugün dünyayı milliyet gaye ve siyâsetinin kavurduğunu ve bu yol üzerinde çalışıldığını anlıyoruz. Diğer milletlere bakıyor ve mütecânis bulduklarını, hiç olmazsa başındakilerinin mütecânis ve milletlerinin yetiştirdiği güzide ricâlden olduklarını görüyoruz.

Bizimkilere bakınız, aslı nesli meçhûl, yahut Türk olmayan birtakım insanların mukadderât-ı milliyemizle oyun oynamakta olduğu görülür. Bu kabil ricâl ne kadar âlim, ne kadar fâzil, ne kadar umûra âşnâ olsalar da ciddî hizmet görerek milletin, hükûmetin refâhına kat'iyen çalışmazlar. Zîrâ esâsen kendileri bir mağlûbiyet neticesi tahakküm altına girmiş olduklarından galiplere karşı husûmetkâr, (halka karşı) dâimâ intikamcılardır. Böylelerinin evlâdları da verâset kanûnu mücibince ebeveynlerinin evsâfına hâiz olarak doğduklarından onlar da aynı duyguyu beslerler...

...Millî mefkûreye, millî bir cereyâna, millî bir seciyeğe mâlik olamıyoruz. Görüyoruz ki milletin öz evlâdlarından ziyâde şuradan buradan gelme insanlar memleketimizin mukadderâtına parmak sokmaya oyun oynamaya çalışıyor da öz evlâdları abdal abdal onların hareketine bakıyor, hatta onların gösterdikleri yolda düşünmeden, muhâkeme etmeden körü körüne yürüyor. On-

⁹² Yücel Özkaya, "Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, I/3, (Temmuz 1985), s.884 dip not.

⁹³ *Dertli*, 20 Eylül 1335/1919, S.6.

⁹⁴ Yılmaz, *a.g.t.*, s.26.

ların menfaatleri için çalışıyor, hatta bu yüzden birçok felâket gördükleri hâlde mütemâdiyen uğraşıyorlar.

Ey millet artık gözünüzü açınız, Türk olmayan ve sizi menfaatlerine âlet edenlerden uzaklaşıp kendi milletdaşlarınızla iş görmeğe gayret ediniz. Gözünüzü açıp etrafınıza bir defa bakınız. Türk'den başkası Türklüğün tahlisine, iyiliğine çalışmaz. Çalışmış gibi görünenler hep kendi menâfi'-i hissiyelerini te'min için uğraşanlardır. Hakikati gözünüzle görmek isterseniz gözünüzü açıp bir defa etrafınıza dikkatle bakınız. Etrafınızın ahvâlini biraz tedkik ediniz, o zaman hakayıkı bütün üryâniyle anlarsınız, o zaman vatan ve millet için muktezi her türlü fevâidi kendi ruh-ı millimizden ararsınız." ⁹⁵

Millî menfaatlerin dışında hareket ettiğine kanaat getirdiği İstanbul Hükûmeti'ne karşı sert ve aynı zamanda cesur olarak değerlendirilebilecek bir üslûpla kaleme alınan söz konusu başmakale nedeniyle *Dertli* sansüre uğramıştır. Yayın hayatına tekrar döndüğü 12 Nisan 1920 tarihli nüshasında gazetenin başmuharriri; kötü niyetli bir yaklaşımla gazetenin yayın hayatına ara verdirildiğini, amacının milletin iradesini hâkim kılmak, şahsî ve bölücü bir yaklaşımdan uzak olarak vatanın bir bütün hâlinde istiklali için herkesin ittihat ve ittifak etmesini temin eylemek olduğunu halka açıklama gereğini hissetmiştir⁹⁶.

Dertli, kuvvetle muhtemel ki yayın hayatına döndüğü 12 Nisan 1920 tarihinde kaleme alınan bu açıklama nedeniyle bir kez daha sansüre uğrayarak çalışmalarına bir süre daha ara vermek zorunda kalmıştır. *Dertli*'nin yayın faaliyetlerine tekrar başladığı tarih 31 Mayıs 1920'dir. Gazetenin çalışmalarına ara verdiği bu süreç Bolu bölgesinde TBMM karşıtı ayaklanmaların yaşandığı dönemi kapsamaktadır. Ancak *Dertli* bu kez kapanış nedeniyle ilgili herhangi bir bilgi vermekten kaçınmıştır.

İşgal altındaki İstanbul'dan yollanan Padişah fermanlarının ve fetvaların özellikle 1920 Nisanı'ndan itibaren endişe verici olaylara ve karışıklara neden olduğu Bolu'da *Dertli*, bu tür hadiselerin tekrar etmeme-i için yaptığı yayınlarla Padişah'ın, Sarayın ve etrafındakilerin Millî Mücadele karşıtı faaliyetlerini bölge halkına duyurmuştur⁹⁷. *Dertli* söz konusu güç odaklarının baskılarına rağmen eleştirilerinden vazgeçme-

⁹⁵ *Dertli*, 6 Teşrin-i evvel 1335/Ekim 1919, S.8.

⁹⁶ *Dertli*, 12 Nisan 1336/1920, S.9.

⁹⁷ Coşar, a.g.e., s.291.

miştir. Zonguldak'tan "Güneri" imzasıyla yollanan ve Dertli'nin 25 Nisan 1921 tarihli nüshasında çıkan "Ah Güzel İstanbul'umuzun Sefil Sakinleri" başlıklı yazı ile Osmanlı Payitahtına: "Ne olur bu büyük cıdâlde senin de bir hakkın, bir hissen bulunsun. Silkin, üstünden mezellet tozu uçsun, ölmeye hazır olduğunu isbât et." şeklinde bir çağrıda bulunmuştur⁹⁸.

Millî Mücadele yolunda yürümeye azmeden bir basın organı olan Dertli'nin haber başlıkları bile halka güven ve ümit aşılacak mahiyettedir. "Düşmanlarımızın Teşebbüsâtı Milletin Azmi ve İttihâdı Karşısında Akamete Mahkûmdur" başlığı ile Ereğli'yi işgal eden Fransızların Kuvâ-yı Milliye'nin direnişi ve savunması karşısında geri çekilmek zorunda kaldıkları müjdesi verilmiş⁹⁹, "Hayye ale'l-felâh" başlıklı yazıda ise Yüzbaşı Muzaffereddin şunları dile getirmiştir:

"Kabrinde müsterih uyu ey nâmdar anam. Evlâdının bugünkü adı sade intikam. Türkler ölmemiştir ve ölmeyecektir. Dünyada tek bir Türk, tek bir müslüman kalıncaya kadar uğraşacak, dişiyecek; hâkimiyetimizi, istiklâlimizi yok etmeye cür'et eden o kuduz canavarlara, sefih ve sergerde haydûdlara şarlatanlıklarının cezâ'sını verecek, 'sönüp mahvoldu' zannettikleri mevcûdiyetimizi bildireceğiz. Hayye ale'l-felâh: Doğ ey fecr-i intibâh"¹⁰⁰

Yüzbaşı Muzaffereddin bu sözleriyle Türk milletinin son ferdine kadar ülkesini kurtarma gayesine hizmet edeceğini ve bu yolda mücadele etmekten yılmayacağını vurgulamıştır.

Dertli, Batılı Devletler'in işgal kuvvetlerine ve sömürgecilik zihniyetine karşı "Müslümanlar, Türkler Ayaklanınız" başlıklı yazı ile milleti mücadeleye çağırmıştır¹⁰¹. Anadolu'da baş gösteren direniş hareketleri neticesinde başta İngilizler ve Yunanlılar olmak üzere işgalci güçlerin siyasalarının çökmek üzere olduğu "Zâlimler Tepelenecek, Mazlûmlar Kurtulacak"¹⁰² başlıklı yazıyla dile getirilmiştir. Nihayetinde "Türklük Yaşayacaktır", "Halâsımız Birlikte Kaimdir" ve "Arş Yiğitler Vatan İmdâdına" başlıklı yazılar ile de birlik ve beraberlik neticesinde ülkenin İtilâf Devletleri'nin işgalinden kurtuluşunun yakınlaştığı müjdesi verilmiştir¹⁰³.

⁹⁸ Dertli, 25 Nisan 1337/1921, S.56.

⁹⁹ Dertli, 28 Haziran 1336/1920, S.14.

¹⁰⁰ Dertli, 12 Temmuz 1336/1920, S.16.

¹⁰¹ Dertli, 26 Temmuz 1336/1920, S.18.

¹⁰² Dertli, 9 Ağustos 1336/1920, S.20 ve 23 Ağustos 1336/1920, S.21.

¹⁰³ Dertli, 2 Eylül 1336/1920, S.22 ve 4 Teşrin-i evvel 1336/1920, S.27.

Dertli, yurdun diğer bölgelerindeki direniş hareketlerini de takip etmiş ve gelişmeleri Bolu ahalisine haber vermiştir. Muallim Hikmet (Dağlıoğlu), “*Takdir Edelim*” adlı yazısı ile Antep, Urfa, Kilis müdafaalarını 19. asırdaki Plevne müdafaası ile eşdeğer gördüğünü belirtmiş ve bu tarihi kıssayla millete güven aşlamaya çalışmıştır¹⁰⁴.

1921 yılı başlarında düzenli ordunun Yunan kuvvetlerine karşı elde ettiği Birinci İnönü Zaferi de “*Şükran*” başlığı ile gazetede konu edilmiş ve makale şu satırlarla son bulmuştur:

“Süret-i umûmîde mukaddes ordumuzun Erkân-ı Harbiyye Reisi, Muktedir-i Muhteremi Miralay İsmet Efendi’yi şu muvaffakiyet-i mübâcelelerinden dolayı tebrik için söz bulmaktan itirâf-ı acz eder ve mukaddes vatanımızın mülevves düşman ayaklarından kâmilten tetahhuren muzâheretini eltâf-ı ilâhiyyeden dileriz.

Ordumuz hakkın inâyetiyle vazîfesini ifâyâ muvaffak oldukça düşmanlarımızın Hükümetimizi, istiklâlimizi ve mevcûdiyet-i siyâsimizi i’tirâf eyleyecekleri ve hükümet-i milliyemizin hâiz olduğu mevki-i âli-i muhteremi önünde ferş-i cebhe-i tezellül eyleyecekleri tabîdir.”¹⁰⁵

Bu sözlerle Boluluların Türk milletinin canını dişine takarak teşkil ettiği düzenli orduya duydukları güven ve Birinci İnönü zaferi nedeniyle hissettikleri mutluluk dile getirilmiştir.

Dertli’nin 11 Eylül 1921 tarihli nüshasına ilave olarak, Bolu’da Maarif Müdürlüğü yapan Ahmet Talât (Onay) Bey’in¹⁰⁶ Sühâ Zâhir müstea- n ve “*Mehmetçik’in Destanı*” başlığı ile kaleme aldığı uzun bir şiiri yayımlanmıştır. Bu şiirde, Sakarya Meydan Muharebesi’nin nedenleri, işgalci kuvvetlerin Anadolu’da yaptıkları zulümler, cephede askerlerin verdikleri mücadeleler ve nihayetinde Türk ordusunun elde ettiği zafer bir Mehmetçiğin ağzından sade ve akıcı bir dille anlatılmıştır:

Akşam çiftten döndüm, anam dedi ki:
“Asker isteniyormuş, edildi i’lân;

¹⁰⁴ *Dertli*, 8 Teşrin-i sâni 1336/1920, S.32.

¹⁰⁵ *Dertli*, 17 Kânûn-i sâni 1337/1921, S.42.

¹⁰⁶ Ahmet Talât (Onay) Bey Millî Mücadele yıllarında bir süre Bolu’da Maarif Müdürü olarak görev yapmış, bu sırada Boluluların Kuvâ-yı Milliyye ve TBMM safalarında yer almasında önemli rol oynamıştır. *Dertli*’de Sühâ Zâhir müsteaıyla İtilaf Devletleri ile Osmanlı iktidarını eleştirdiği birçok yazısı ve şiiri çıkmıştır. Bolu’daki görevi sırasında adaylığını koyduğu TBMM 2. dönem seçimlerinde Çankırı’dan mebus seçilmiştir (Cemâl Kurnaz, *Ahmet Talât Onay*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.13 vd.).

İngiliz denilen o kahpe tilki,
Yardım ettiğinden saldırmış Yunan!"¹⁰⁷

Yukarıda ilk kıtasını verdiğimiz bu uzun şiir ile cephedeki askerlere olduğu kadar cepheyi maddî ve manevî olarak destekleyen halka da moral vermek gayesi güdülmüştür. Nitekim bu şiir Türk ordusunun takdirine mazhar olmuş, talep üzerine iki bin nüsha daha bastırılarak Batı Cephesi İstihbârât Şubesi'ne gönderilmiştir¹⁰⁸.

Dertli 21 Mart 1922 tarihli nüshasında "Söz Sarayın Değil, Bu Vatanın Sahibi Olan Milletindir" başlığı ile yer alan başyazısında TBMM'nin Türkiye'yi kurtaracak tek kuvvet olduğunu belirterek şöyle demiştir:

"Düşmanlarımızın memleketimizin dört bir tarafını ve mevcûdiyet ve istiklâlimizi imhâya çalıştığı bir sırada felâketi gören millet istiklâlini kurtarmak için mücadeleye atılmış ve düşmana kahir darbelerini indirerek bütün plânlarını zir û zir etmiştir... İzmir'in işgali sıralarında mukavemet edilmeyib teslim-i silâh edilmesini emreden Bâb-ı Âli, Yunan sürülerinin dâhile doğru ilerleyib envâ-i mezâlîm ve cinâyeti bi-lâ-pervâ irtikâb etmelerine fer-yâd eden ma'sûm millete karşı bu ordunun Halife ordusu olduğunu ilândan çekinmemiş ve Sultan Osmân ve Hudâvendigâr Gazi'nin türbeleri, Venezilos'un oğlunun çizmeleri ile telvîs edildiği bir hengâmede saltanat ve sefâhat düşkünü olan Padişah Ferhunda isminde 15 yaşında bir kız ile tehhül etmekten utanmamıştı.

Millet artık mevcûdiyetine hâtîme verildiğini anlayarak varlığını korumak ve hakk-ı hayatını kurtarmak azmi ile silâhına sarıldığı gün, başta Padişah olduğu hâlde Damad Ferid ve hempâları Ali Kemâl tarafından kaleme alınan bir beyânnâme ve düzme bir fetvâ ile düşmana karşı mücâhede bulunan milleti bâğî nâmiyle tavsîf ve hakkımızda bir i'dâm kararı demek olan Sevr Muahedesi'ni kırılması elleri ile imza etmek denâetünü irtikâb etmişlerdi.

Milletimiz bu alçak ve namussuz zümre-i lâinenin teşkil ettiği Hükûmet ile münasebeti kat'ederek Büyük Millet Meclisi'ni açtı ve Millî Hükûmet'i vücûda getirdi...Söz, Türk ve müslümanlarca ihâneti alçaklığı tahakkuk eden Saray ve Bâb-ı Âli'nin değil, Türk milletini yegâne temsil eden Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nindir."¹⁰⁹

¹⁰⁷ Tamamı 41 kıta olan söz konusu şiir için bkz.; *Dertli*, 27 Eylül 1337/1921, S.84.

¹⁰⁸ Fevziye Abdullah Tansel, "Ordumuza Resmen Dağıtılan Eserler ve Mehmetçik'in Sakarya Destanı", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, s.5, İstanbul (5 Mayıs 1981), s.58.

¹⁰⁹ *Dertli*, 21 Mart 1338/1922, S.109.

Yukarıdaki satırlarda Türk milletinin her türlü şahsî idare anlayışını reddederek kaderini eline aldığı ve bundan sonra sözün halkın yeğâne temsilcisi olan TBMM'ye ait olduğu vurgulanmıştır.

İtilaf Devletleri temsilcileri Türklerin elde ettiği Sakarya zaferi sonrasında mütareke şartlarını yeniden değerlendirmek üzere 22-26 Mart 1922'de Paris'te bir araya gelmişlerdir. Burada öngörülen; Tekirdağ dışındaki Trakya'nın Yunanlılara bırakılması, Doğu'da bir Ermeni devletinin kurulması ve Boğazlar mıntukasında askersiz bir bölge oluşturulması gibi Türklerin egemenlik haklarını zedeleyici teklifler¹¹⁰ tüm Anadolu'da olduğu gibi Bolu'da da büyük bir infial yaratmış ve söz konusu gelişmeler bölge halkı tarafından şiddetle kınanmıştır. Bunun üzerine TBMM'ye, Heyet-i Vekile'ye ve Hâriciyye Vekâleti'ne Bolu'dan gönderilen şu telgraf *Dertli*'nin sütunlarında yer almıştır:

"Paris'de in'ikad eden müttefikin Hâriciyye Nâzırları'nın hiçbir ma'nâ ve kıymet-i ilmiyye ve nazariyye ifade etmeyen mütareke şerâ-itî teklifâtına Bolu ahâlisi Anadolu Ajansı vâsıtasıyla muttali' olmuştur. Şark'da sulh ve musâlahâun te'sîsini samîmiyyetle arzu eden müttefikin hükûmetleri bu arzularını Anadolu'daki haydûd ordusunu hudûd-ı millîmiz hâricine çıkarmakla daha iyi isbât edebilirlerdi. Türkler sulhe âmâdedir. Ancak mevcûdiyet-i istiklâlinin istinâdı olan Misâk-ı Millî'nin kat'iyetle çizdiği hudûdlardan düşmanın def olup gitmesi şart-ı esâsiyyesinden istiklâli yolunda bir tek neferi kalıncaya kadar ölmeğe ahd u misâk etmiş olan Türk milleti nâmına teklîfi vâki'in reddini vekil ve mümessillerimizden istirhâm ederiz.

Dertli Gazetesi Müdür-i Mes'ûlü Vükelâ-yı Da'vâdan Ali Sâib,

Gençler Birliği Cemiyeti Reisi ve Türkoğlu Gazetesi Sahibi Mithat Âkif,

Müdafaai Hukûk Reisi Vekili Abdi,

Bolu Belediye Reisi Hakkı"¹¹¹

Bu satırlarda görüldüğü üzere Bolulular Misâk-ı Millî üzerinde son derece hassasiyetle durmuşlar, İtilaf Devletleri'nin anlaşma konusundaki samimiyetlerinin ancak bu çerçevede değerlendirmeye tabi tutulacağını belirtmişlerdir.

Kuvâ-yı Milliyye'nin etkinliğini artırması ve ardından düzenli ordunun kurulmasıyla elde edilen başarılar neticesinde İtilaf Devletleri ile

¹¹⁰ Yalçın ve diğerleri, *a.g.e.*, s.303-304.

¹¹¹ *Dertli*, 28 Mart 1338/1922, S.110.

başlayan müzakereler de *Dertli*'nin haberleri arasında yer almıştır. *Dertli*, bu sancılı süreç içinde daima TBMM'nin ve Türk ordusunun yanında olmuştur. İtilâf Devletleri Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerine vurulan darbeden sonra Türk milletinin gücünü iyiden iyiye kestirmişler ve Sevr Muahedesi'ni biraz daha yumuşatmak suretiyle Türklere kabul ettirmek gayesinde olmuşlardır. Bu nedenle 1922 yılı ilkbaharından itibaren "sulh" sözünü iyice dillendirmişler ve: "*Yunan ordusu, Kemalist orduyu yenemeyecek. Fakat Kemalist ordu da Yunan ordusunu denize dökemeyecek. Onun için Sevr Anlaşması'ndan bazı tâvizler vererek mes'eleyi konferansla halledelim.*" düşüncesini işlemeye başlamışlardır. İstanbul'da Damat Ferit Paşa yanlısı gazeteci Ali Kemal de *Peyâm-ı Sabah* adlı gazetesinde her gün bu tezi savunmuş, meselenin silahla halledilmesine imkân olmadığını ve ancak Ankara'nın Avrupa Devletleri'ne sığınması ile Yunanistan'dan Anadolu'nun bazı parçalarını koparmanın mümkün olabileceğini yazmıştır¹¹². İşte bu propagandaya karşı *Dertli*, Bolu halkını uyarmaktan geri kalmamıştır. Gazetenin 4 Nisan 1922 tarihli nüshasında şunlar belirtilmiştir:

"Sulh yoktur ve böyle teklifler, böyle şartlarla sulh olamaz, yapacak hükümet müzaheret de göremez. Binâenaleyh düşman ordularının çekilmeye, işgal altında bulunan memleketimizin tahliye edilmeye başladığını görmedikçe sulh sözlerine inanılmamasını halkımıza tavsiye ederiz. Zîrâ şimdiye kadar çok aldandık. Binâenaleyh bin nasihattan bir Mondros Mütarekesi musibeti kâfidir."¹¹³

Dertli, söz konusu dönem itibariyle Türk milletini rehavete sürükleyecek sulh safsatalarına inanılmaması gerektiği, İtilaf Devletleri'nin bu konudaki samimiyetlerinin ancak işgal ettikleri bölgelerden çekilmeleri ile anlaşılacağı konusunda halkı uyarmıştır. İngiliz Başvekili Lloyd George, Yunanlıları himaye eden teklifleri ile bir yandan Ankara Hükümeti'ni sulh görüşmelerine getirmeye ilişkin teşebbüslerine devam etmiş, diğer yandan da TBMM'ye tehditler savurmaktan geri durmamıştır. *Dertli*, söz konusu gelişmelere binaen 18 Nisan 1922 tarihli nüshasında millete bir kez daha açıklamada bulunma gereği hissetmiştir:

"İngilizlerin teklifi veçhile bir sulh kabul edemeyiz. O hâlde sulh yoktur, harb vardır. Ey Türk ordusu, vatanın istihlâsı konferanslarda değil, senin süngünün ucundadır."¹¹⁴

¹¹² Coşar, a.g.e., s.292.

¹¹³ *Dertli*, 4 Nisan 1338/1922.

¹¹⁴ *Dertli*, 18 Nisan 1338/1922, S.113.

Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nden dört ay kadar önce yazılan bu satırların Türk milletinin duygu ve düşüncelerini dile getirdiğine şüphe yoktur. Meydana gelen gelişmeler neticesinde İtilaf Devletleri'nin konferans tekliflerinden ve görüşmelerinden bir sonuç çıkmayacağı görülmüş, Türk milletinin hayat hakkını ancak ve ancak savaşarak kazanabileceği anlaşılmıştır.

Dertli'nin 12 Eylül 1922 tarihli nüshasında büyük puntolarla Türk ordusunun Bursa'ya ve İzmir'e girdiği müjdesi verilmiştir. Dâhiliye Vekili'nin "*Yeşil Bursa'mıza da kavuştuğumuzu tebşîr eylerim.*" sözlerinin altında Anadolu Ajansı'ndan alınan "*Ordumuzun kahraman süvârieleri bugün cumartesi saat on buçukta sevinçli gözyaşları arasında İzmir'e dâhil olmuşlardır.*" haberi gazetenin manşet yazısını oluşturmuştur. Takip eden nüshalarda Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ordusunun İzmir'e girişi nedeniyle millete beyanâtuna yer verilmiş¹¹⁵ ve söz konusu dönem itibarıyla hâlen düşman işgali altında bulunan İstanbul'un da pek yakın bir zamanda kurtarılacağı vurgulanmıştır¹¹⁶.

Büyük Taarruz'un ardından İtilaf Devletleri ile yürütülen Lozan Konferansı sürecini sütunlarına taşıyan *Dertli* bu çerçevedeki başmakalelerinde TBMM Hükûmeti'nin barışa olan inancını dile getirmiştir¹¹⁷. Boğazlar¹¹⁸, Batı Trakya¹¹⁹, azınlıklar¹²⁰, kapitülasyonlar¹²¹ ve Yunanistan'dan talep edilen tazminat¹²² meseleleri *Dertli*'de ayrıntılarıyla değerlendirilmiş ve imzalanacak anlaşmanın ancak ve ancak Misâk-ı Millî çerçevesinde şekillenebileceği vurgulanmıştır. Lozan'a davet edilen İstanbul Hükûmeti temsilcilerine hadlerini bilmeleri gerektiği doğrultusunda: "*Yalnız Bir Türk Halk Hükûmeti vardır, İstanbul Hükûmeti yoktur.*" denilerek, Teşkilât-ı Esâsiyye'nin "*Misâk-ı Millî hudûdları içinde tek yetkili erkin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti*" olduğu yönündeki maddelerine sütunlarında yer vermiştir¹²³.

Padişah'ın desteklediği İstanbul Hükûmeti'nin Lozan Konferansı'na katılmak konusundaki ısrarı ve menfi girişimlerine karşılık Şair

¹¹⁵ *Dertli*, 19 Eylül 1338/1922, S.133.

¹¹⁶ *Dertli*, 26 Eylül 1338/1922, S.134.

¹¹⁷ *Dertli*, 14 Teşrin-i sâni 1338/Kasım 1922, S.142; *Dertli*, 20 Mayıs 1338/1922, S.159.

¹¹⁸ *Dertli*, 13 Kânûn-i evvel 1338/Aralık 1922, S.145.

¹¹⁹ *Dertli*, 16 Kânûn-i sâni 1339/1923, S.150.

¹²⁰ *Dertli*, 10 Temmuz 1339/1923, S.175.

¹²¹ *Dertli*, 26 Kânûn-i evvel 1338/1922, S.147.

¹²² *Dertli*, 29 Mayıs 1339/1923, S.169.

¹²³ *Dertli*, 7 Teşrin-i sâni 1338/Kasım 1922, S.140.

Yahya Nüzhet'in "Sultan Eğleniyor" başlıklı şiiri *Dertli*'nin 1 Ağustos 1922 tarihli nüshasında yer almıştır:

"Anadolu'da dökülen kanla,
Ne mutlu sarayda, lâleler açtı,
Yurdunu, ırkını, çiğneten hâkan,
Zevkinin uğruna çiçekler saçtı."¹²⁴

Büyük Taarruz sırasında şehit düşen Şair Yahya Nüzhet bu şiirinde halkın işgal altındaki Anadolu'da çektiği cefaları anlatmış ve söz konusu sıkıntılar karşısında Padişah'ın takındığı duyarsız tavrı eleştirmiştir. Kurtuluş günlerinin yakında olduğunu müjdeleyen şair baş gösteren tehlikeler karşısında halkın mücadele azmini kamçulamak istemiştir.

Ahmet Talât (Onay) Bey ise *Dertli*'de 5 Eylül 1922'de Sühâ Zâhir müstearı ile yayımladığı bir şiirinde Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir." emrine ve Türk ordusunun bu emir doğrultusunda İzmir'e doğru yürüyüşüne atıfta bulunarak şunları dile getirmiştir:

"Türk'ü düşürmek'çin kurmuşken pusu,
Yüz tuttu firâra Yunan ordusu;
İsrâfil çalmakta felâh borusu,
Tanrımın lütfuna elhamdülillah!"¹²⁵

Bütün Anadolu ile birlikte Bolu halkına da ateşten günler yaşatmış olan işgal günlerinden kurtuluşu simgeleyen Başkumandanlık Meydan Muharebesi neticesinde elde edilen zaferin dile getirildiği bu şiirde cephedeki askerlere şükran duygularına ve daima onların yanında olan Türk milletinin şükür dualarına yer verilmiştir.

Dertli, azınlıklarla ilgili haberlere ve makalelere de sayfalarında yer vermiştir. Örneğin 23 Mayıs 1921 tarihli nüshada Ahmet Talât (Onay) Bey yine Sühâ Zâhir müstearıyla kaleme aldığı yazısında TBMM'de görüşülmekte olan, muhtelif tarihlerde azınlıklara tanınan hak ve imtiyazların kaldırılmasına dair yasaya değinmiştir. Yazar bu vesileyle Rumlara, Ermenilere, Musevilere ve diğer gayrimüslim unsurlara verilen imtiyazlar üzerinde durmuştur. Yazıda, söz konusu hak ve imtiyazların azınlıklarca istismar edilerek zamanla devletin varlığını tehdit eder hâle geldiğine ve yabancı devletlere verilen kapitülasyonların ise Osman-

¹²⁴ *Dertli*, 1 Ağustos 1338/1922, 127.

¹²⁵ Şiirin bütünü için bkz.; *Dertli*, 5 Eylül 1338/1922, S.131.

lı Devleti'ni yıkılışa götüren süreci tetiklediğine işaret edilerek şu sonuca varılmıştır:

“...Bu memleket mademki Türkiye'dir ve sakinleri de mademki Türk'dür, binâenaleyh Türklerle yaşamak isteyen sâir milletlerin de Türklerden farklı olmaması ziyâde hak sahibi olmamaları pek tabiidir. Dünyanın hiçbir tarafında ekalliyetin hukûkunun ekseriyetten ziyâde olduğuna tesâdüf olunamaz. Belki aksine tesâdüf olunur. Teklif olunan kanûn ekalliyetler hukûkunu inkâr etmiyor, ancak sûi'stimâle uğrayan müsâadâtı tehdîd ediyor. Binâenaleyh esâsî itibariyle bu kanûn kadar bu günün mühim icrââtından ma'dûd bir şey olamaz. Biz şuna kâniyiz ki hükûmet bir taraftan ordusuyla zaferler, siyâsetiyle galebeler te'mîn ederken böyle bir kanûn kabul ederse yeni bir muzafferiyet te'mîn etmiş olacaktır.

Kapitülasyon nâmi verilen belânın ref'ine doğru bir hâtime demek olan kanûnun intişârı mühim bir hadise olacaktır. Dâhili belâyı ref eden bu kanûn temennî ederiz ki uhûd-ı atka (eski anlaşmalar) nâmi verilen hâricî belânın da ref'i için bir mukaddime olur.

Türk'ün azim ve metânetinin pek yakın âtûde Türk'ün hür ve müstakîl olarak yaşamasını te'mîn edeceğine yine Türk'ün büyük olan Allah'ı kefil ve kâfidir.”¹²⁶

Bu tezi destekler mahiyette yayınlarına devam eden *Dertli*, Bolu'da yaşayan Rum ve Ermeni azınlıklardan bir kısmının gazeteye verdikleri bir demeci 20 Haziran 1922 tarihi itibariyle “*Ekalliyetlerin Sedâsı, İngilizler Okusun ve Utansın*” başlığıyla yayımlamıştır:

“Bolu'da mütevattın biz Rum ve Ermeniler asırlardan beri Türk idâre-i âdilesinin zill-i himâyet-i re'fetinde kemâl-i huzûr ve saâdet içinde yaşamakta ve ecdâdlarımızdan bizlere gelinceye kadar hiçbirimiz herhangi bir Türk kardeşimiz tarafından ednâ bir hakaret bile görmediğimiz hâlde Avrupa politikacılarının bin türlü siyasaletlerle Anadolu'da hıristiyan ekalliyetleri hakkında mezâlim ikâ' edilmekte olduğundan bâhisle müfteriyât eylemelerini sûret-i kat'iyede takbîh ve redd ve tekzîb eyeriz. Kanûnunun ve fazâil-i insaniyenin tamamen hâkim olduğu Anadolu'da hiçbir hıristiyanın en âdî bir hakkı bile hiçbir sebep ve sûretle ihmâl edil-

¹²⁶ *Dertli*, 23 Mayıs 1337/1921, S.60.

memekte ve Hükümet-i Milliyemizin kâffe-i icrââtı hıristiyan ve müslüman bütün ebnâ'-yı vatanın aynı müsâvât-ı hukûk dairesinde mazhar-ı etemm ve adâlet olması merkezinde mütekâsif ve mütemerkiz bulunduğunu kemâl-i şükrâniyetle bütün cihân-ı medeniyyete ilân eder ve Avrupa ve bilhâssa Yunan menâbi'nden mütereshşih isnâdât efsanelerinin bi-usûl ve esâs olduğunu te'yîd eyleriz.

Ermeni Mu'teberâtundan Tekfur Mikâilyan, Tiftik Tüccârından Ohannes Tailyan, Bolu'da Ağnam Tüccârından Hirebetoğlu Tekfur, Mi'mâr Yani, Mi'mâr Kostî, Mi'mâr Pandeli Kalfa, Mi'mâr Yani Nikola, Urgan Tüccârından Nikola Efendi Mahdumu Yorgi, Terzi Jamekos oğlu Tekfur, Terzbaşı Agop, Marangoz Yusuf, Marangoz Lefter, Marangoz Harelbo, Marangoz Espero, Marangoz Dimitri, Doğramacı Nazaret, Avusturyalı Mösyö Pezer"¹²⁷

Bu demeçle, bölgede yaşayan Ermeni ve Rumların Türklerin idaresinde kanun ve nizamlar çerçevesinde yüzyıllardır rahat ve huzurlu bir şekilde yaşadıkları, Avrupa'nın haris politikacıları tarafından uydu-rulan mezalim iddialarının tamamen iftira olduğu kesin bir dille ifade edilmiştir. Bunun bizzat bölgede yaşayan unsurlar tarafından dile getirilmesi Türklerin insafsız bir karalama kampanyası sonucu katliamla suçlandığı söz konusu dönem için önemli bir hadisedir.

Sakarya zaferinin ardından *Dertli* tarafından gönderilen tebrik telgrafına Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği cevabî telgraf, gazetenin sütunlarında şu şekilde yer almıştır:

"Hûrşid-i zaferin semâ'-ı millimizde tele'üvânî dehâ-yı hârî-külâdesi ile te'mîn buyurmaları hasebiyle ahde-i fehîmânelerine Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin neşriyâtını takdir buyurdıkları nâçiz (*Dertli*)'nin tebrîk telgrafına verdikleri cevabı bir vesika-i tarihiye olmak üzere aynen derc-i sûtûn müfâheret eyliyoruz."

"Ankara 23 Eylül 1337

Bolu'da *Dertli* Gazetesi Müdüri Ali Sâib Bey'e,

Tebrikâtınıza teşekkür ederim efendim. Reis-i Cumhuri, Başkumandan Mustafa Kemal"¹²⁸

¹²⁷ *Dertli*, 20 Haziran 1338/1922, S.121.

¹²⁸ *Dertli*, 27 Eylül 1337/1921, S.84.

Dertli'nin 7 Kasım 1922 tarihli nüshasında da Bolu'dan muhtelif imzalarla TBMM'ye gönderilen ve Saltanatın kaldırılması konusundaki kararı tebrik eden bir mektup yayımlanmıştır. Bu mektup şu düşünceleri ifade etmekteydi:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesine,

Millet en müşkil ve buhranlı zamanlarında vatanın en vahîm ve tehlikeli dakikalarında hukûk-ı esâsiyye ve siyâsiyyesinin müdafaa ve muhâfazasını Padişah'ına ve onun isnâdgâhı olan Bâb-ı Âli'ye terk ettiği zamanlarda ihmâl edildiğini, asırlardan beri câzibedâr cariyelerinin âğuş-ı sefâhında ve müdded-ebed saraylarının azamet ve ihtişamı karşısında ihtiyâcât ve ıztırâbât-ı milliyeyi bir an için olsun düşünmeyen, yalnız mestiyeye-i sefâhatlarının devamını te'mîn edici uşaklar araştıran bir hey'et-i sefile ve sefihenin ve millete birgûna alâka ve râbitası olmadığını bilâkis Anadolu ve Türk'ün düşmanlarıyla teşrik-i mesâi sûretüyle milleti esârete sevk, şeref ve istiklâl ve mevcûdiyet-i siyâsiyyesinden tecrîde hasr-ı âmâl eyleyen sultan-ı hâzır la onun gayr-ı meşrû hükûmetinin tevâlî edegelen vatanî ve millî ihânelerine nihayet vermek için mevhum İstanbul Sadrazamı Tevfik Paşa'nın son vesîkasından¹²⁹ daha maddî ve canlı bir hüccet-i kat'î bulunamazdı. Millettin ezâ ve felâketiyle istihzâ' bu düşman kuklasının millet üzerindeki saltanat-ı keyfiyelerine nihayet vermek ve saltanat-ı milliyenin te'sîsiyle milletin öc-i ikbâlinde dâimâ bir baykuş gibi öten mel'ûnların ihânnet ocaklarının yıkılması hakkındaki Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrîn-i sâni 338 tarihli kararı tarih-i milelde, tarih-i Osmânî'de ve bilhâssa Anadolu Mücâhede-i Milliyesi'nde intizâr edilen en büyük bir inkulâbı vücûda getirmekle milletin hakikî temenniyyât ve arzularını is'âf etmiş demektir. Binâenaleyh İstanbul'un mürâcaat-ı âhiresi üzerine millet galeyân ve feverân-ı azîme ile muhtezir bulunduğu karar-ı vâki'i büyük bir memnuniyetle karşılamiş ve hukûk-ı milliyesini bihakkın müdafaa etmekte bulunan azîmkâr vekillerini şükranlarla alkışlamıştır. İstanbul Hükûmeti'nin ve saltanat-ı şahsiyyesinin fiilen de ilga'sı hakkındaki karardan mütevellid sürûr ve şâdmânî nâkabil-i tasvirdir. Bu

¹²⁹ Burada, Lozan Konferansı'na İtilâf Devletleri tarafından İstanbul ve Ankara Hükûmetleri'nin birlikte davet edilmeleri üzerine Sadrazam Tevfik Paşa'nın konferansa iştirak etmek konusunda TBMM'ye görüş ve önerilerini sunduğu 29 Ekim 1922 tarihli telgraftan bahsedilmektedir. İlgili telgrafların tam metni için bkz.; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, Vesika no:263, s.928-929; *Türkoglu*, 5 Teşrîn-i sâni 1338/Kasım 1922, S.62.

münasebetle de Bolu halkının en hakikî ve en samîmî şükr-i en-gîzânesini arz-ı vürûdundan beri temâdî eden tezâhürât-ı vatan-perverâneyi ve hakikî kurtuluş bayramından mütevellid huzûzât-ı nihâyeyi tebrîkât-ı kalbiyyemize tevfi ken arz eyleriz.”¹³⁰

TBMM’ye gönderilen bu mektup münasebetiyle Bolu ahalisi, artık hiç bir anlamı ve işlevi kalmamış, tarihî görevini tamamlamış ve hatta işgalci devletlerle işbirliği yapmak suretiyle ihanet ocağı hâlini almış olan Saltanatın kaldırılması konusundaki kararı takdir etmiştir. Böylelikle *Dertli*, bu kararı alan mebusların Türk milletinin haklarını korumak ve duygularına tercüman olmak gayesiyle çalışmalarını devam ettirdiğini dile getirmiş ve kendilerine şükran duygularını ifade etmiştir.

Yukarıda değindiğimiz bütün bu siyasî ve askerî gelişmelerin dışında yeni Türkiye’nin girişeceği inkılâp hareketi de *Dertli*’nin sütunlarında değerlendirilmiştir. 14 Kasım 1922 tarihli nüshada yer alan “*İçtimâ-i İnkılâbların Kıymeti*” başlıklı yazıda inkılâpların millettten doğan, cemiyet ruhunda hâsıl olan zarurî ve olağan hadiseler olduğu vurgulanarak şöyle devam edilmiştir:

“İnkılâblardan değişimlerden ve yeniliklerden korkan milletlerin hayatta hakk-ı mevcûdiyeti hakk-ı tekâmül ve inkişâfi yoktur, olamaz. İnkılâbdan kaçmak ölümden kurtulmaya çalışmak gibi muhâl bir keyfiyet, âdetâ yaşamak istememek, kanûn-ı tabînin ahkâmını icrâ’ya mukavemet, cereyân-ı tabîyi tevkife uğraşmak gibi beyhûde ve hatta muzırr bir harekettir...Bu günkü ruh-ı insâniyyet ve vicdân-ı medeniyyet, büyük küçük ânî ve nâgehânî inkılâb-ı mâneviyye, tekâmülât-ı içtimâiyyenin netice-i tabîyyesi, tarihî bir mahsûle-i umûmiyyesidir.”¹³¹

Mevcut durumu net bir şekilde açıklayan bu cümlelerde inkılâpların Türk milletini geleceğe taşıyacak en önemli hayat kaynaklarından biri olduğu dile getirilmiştir. “*İnkılâblarda Muvaffakiyyet*” başlıklı bir başka yazıda ise şunlar beyan edilmiştir:

“İstibdâd devirlerinin, zulm-ı mel’anetlerin, tahakküm azrailerinin, şahsî saltanatların, ferdî hâkimiyetlerin tekrar teşkiline,

¹³⁰ *Dertli*, 7 Teşrin-i sâni 1338/Kasım 1922, S.140; Bolu’dan gönderilen telgrafın Hey’et-i Umûmiyye’ye arz edildiği ve memnuniyet uyandırdığına dair TBMM adına İkinci Başkan Doktor Adnan (Adıvar) Bey’in cevabî telgrafı için bkz.; *Dertli*, 14 Teşrin-i sâni 1338/Kasım 1922, S.141; Türkoğlu, 12 Teşrin-i sâni 1338/Kasım 1922, S.63.

¹³¹ *Dertli*, 14 Teşrin-i sâni 1338/Kasım 1922, S.141.

tekrar meydana hayata çıkmasına meydan ve fırsat verilmemesi, bunlara şiddetle mümânaat olunması, ufâk bir müsâmananın yapılmaması kat'i bir lâzıme-i galibiyettir. İnkılâblardan sonra doğacak gündüzlerin hiçbir zaman ve hiçbir sûrette kararmaması, geceye tebdil etmemesi, ı'dî ve dâimî bir gündüz hâlinde bulunması için millet semâ'sının her tarafında hiçbir bulutun hatta gölgenin bile tahassulüne müsâade olunmaması, aynı ateş, heyecân ve samîmiyetin yanması, hasr u intifâ' bir maksatla söndürmek isteyenleri ma'nen yakması yegâne âmâl ve yegâne vâsıtayı muzafferiyettir."¹³²

Bu şekilde inkılâplarda başarıya ulaşmak için gerekli ana prensipler üzerinde durulmuş ve elde edilecek başarıların inkılâp ateşini sürekli yanık tutacağı beyan edilmiştir. *Dertli* bu söylemleriyle Cumhuriyet'in ilâm ile başlayan ve Türk milletini gelecek yüzyıllara taşımak gayesinde olan inkılâpların da müjdesini vermek istiyor gibidir.

Türkoğlu Gazetesi

Yunan Kralı Konstantin'in ordularına Eskişehir'den Ankara'ya yürüme emrini verdiği ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne doğru gidildiği 15 Ağustos 1921 tarihinde Bolu'da *Dertli*'nin kampanyalarını desteklemek ve Kuvâ-yı Milliye lehinde kamuoyu oluşturmak üzere *Türkoğlu* adında bir gazete daha çıkmıştır¹³³.

Türkoğlu, 15 Ağustos 1921 tarihli 1 numaralı nüshasında: "*Tenvir ve İrşâd Hey'eti'nin nâşir-i efkâr*" olduğunu kaydetmiştir¹³⁴. Söz konusu dönemde işgalci güçlerle el ele veren İstanbul Hükûmeti'nin yıkıcı propagandalarını önlemek, dâhilî ayaklanmalarda boş yere kan dökülmesine engel olmak için birçok bölgede TBMM tarafından bu şekilde "*İrşâd ve Tenvir Hey'etleri*"nin teşkil edildiği bilinmektedir¹³⁵. Nitekim ilk nüshasında "*hey'et-i tahririyye*" adına kaleme alınan makalede: "*Türkoğlu bütün Türklere ve müslümanlara hitâb edecek, Türklüğün ve İslâmiyet'in teâlîsine hudematı kendisi için hakikî bir şeref bilecektir.*"¹³⁶ denilerek gazetenin amaçları hakkında bilgi verilmiştir.

¹³² *Dertli*, 29 Teşrin-i sâni 1338/Kasım 1922, S.143.

¹³³ Coşar, a.g.e., s.296; Zekiye Tütüncü, *Türkoğlu Gazetesi'ne Göre İstiklal Savaşı'nın Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s.18; *Türkoğlu*'nun yayın hayatına başlaması Bolu gazetesinde de ele alınmış ve "*müfîd makaleleri*" bulunduğu beyan edilen *Türkoğlu*, Bolu ahalisine tavsiye edilmiştir (**Bolu**, 25 Ağustos 1337/1921, S.357).

¹³⁴ *Türkoğlu*, 15 Ağustos 1337/1921, S.1.

¹³⁵ Coşar, a.g.e., s.296.

¹³⁶ *Türkoğlu*, 15 Ağustos 1337/1921, S.1.

Türkoğlu'nun imtiyaz sahibi Âkifbeyzâde (Koca) Mithat Âkif Bey¹³⁷, Mes'ûl Müdürü ise Abdiğazâde Mehmed Abdi Bey idi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki Fırkası'nın Bolu Kâtib-i Mes'ûllüğü görevinde bulunan Mithat Âkif Bey Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri'nin güdümü altındaki İstanbul Hükûmeti tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir.

Bu şahıs ilerleyen süreç içinde Ankara Hükûmeti'nin çabaları neticesinde serbest bırakılmış ve Bolu'ya geri dönerek dâhilî ayaklanmalar sebebiyle Bolu'ya sürülmek istenen lekeyi temizlemek için çaba gösteren Bolu ahalisi arasında yer almıştır. Gazetesi Bolu Hükûmet Matbaası'nda *Türkoğlu* İdârehânesi'nde basılmıştır. İlk on nüshası pazartesi günleri neşredilen gazetenin daha sonra pazar günü yayımlanmaya başladığı görülmektedir¹³⁸.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin yaklaştığı günlerde yayın hayatına başlayan *Türkoğlu*; halkın mücadele ruhunun kamçılanmasında ve maneviyatının kuvvetlendirilmesinde önemli rol oynamıştır¹³⁹. İstanbul Hükûmeti'ne karşı cephe almış ve Millî Mücadele'nin sonuna kadar yayın hayatına devam etmiştir¹⁴⁰. *Türkoğlu*, yerel haberlere yer vermekle birlikte ulusal ve uluslar arası basın ajanslarını da yakından takip etmiş, bu şekilde yerli ve yabancı haberler gazetenin sayfalarında yer almıştır. Ayrıca Bolu'da eğitim, bayındırlık, sanayi alanlarında yapılan ve yapılması gereken çalışmalar da *Türkoğlu*'nda ele alınmış ve tartışılmıştır¹⁴¹.

Söz konusu gazetenin ilk nüshasındaki "Senden ne istiyorlar?" başlıklı yazısıyla Mithat Âkif Bey, İtilâf Devletleri'nin Anadolu üzerindeki emperyalist emellerine değinmiş ve: "Sen, altmış paralık Yunanı tuz gibi dağıtacak ve eriteceksin. Bütün millet de seninle beraber her şeyini fedâ'ya âmâdedir. Koş ve yetiş *Türkoğlu*. Durmak zamanı değildir. İleri."¹⁴² diyerek Türk ordusuna moral ve destek

¹³⁷ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bolu'da İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kâtib-i Mes'ûllüğünü yapan (Koca) Mithat Âkif Bey, İttihatçı olduğu ve Ermenilerin 1915'teki tehciri olayının Bolu bölgesindeki sorumluları arasında yer aldığı gerekçesiyle Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizlerce Malta Adası'na sürülmüştür. Anadolu'da hâkimiyet tesis eden Ankara Hükûmeti'nin İngilizler ile yaptığı esir mübadelesi anlaşması gereği Malta'dan kurtularak Bolu'ya dönmüş, bölgede Kuvâ-yı Milliye lehinde kamuoyu oluşturmak ve Millî Mücadele'yi desteklemek üzere *Gençler Birliği Cemiyeti* ile *Türkoğlu* gazetesini kurmuştur (Evcin, a.g.t., s.842 vd.).

¹³⁸ Tütüncü, a.g.t., s.18.

¹³⁹ Coşar, a.g.e., s.296.

¹⁴⁰ Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi (1919-1965)*, İkinci kitap, Doğu Matbaacılık, Ankara 1968, s.55.

¹⁴¹ Tütüncü, a.g.t., s.19-20.

¹⁴² *Türkoğlu*, 15 Ağustos 1337/1921, S.1.

vermiş, milletin cephede ölüm kalım savaşı veren askerlerin yanında olduğunu vurgulamıştır.

Sakarya zaferinin haberini de 18 Eylül 1921 tarihli nüshasında: “Yuha... Yunanlılar kaçıyor. Yuha. İngilizlerin şark siyâsetleri ebediyyen iflâs etmiştir. Yuha İngilizlere!”¹⁴³ diyerek sütunlarına taşımıştır. Yazının devamında ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Yunan, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nı yaşayan Osmanlı ülkesinin Mondros Mütarekesi neticesinde işgallere açık hâle geldiğini, bu süreç içinde Türk milletinin doğrudan doğruya mevcudiyetine ve hayatına kastedildiğini belirten *Türkoğlu*, her şeye rağmen milletin birlik ve beraberlik ile istiklalini korumasını bildiğini vurgulamıştır. İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi ile uygulamaya geçirdikleri Türkiye'yi paylaşma planlarının Türk milletinin azim ve kararıyla tekrar bozguna uğratılacağını beyan ederek işgalci güçlere “Artık hakkımız teslim edilmeli” çağrısında bulunmuştur¹⁴⁴.

Türkoğlu da meslektaş *Dertli* gibi Sakarya zaferinden sonra İngilizlerin ortaya yaydıkları barış ve konferans sözlerine halkın inanmaması, mücadele azmini gevşetmemesi için elinden geleni yapmıştır. Konuyla ilgili olarak Mithat Âkif Bey 2 Ekim 1921'de “*Vazîfeye İkdâm*” başlıklı yazısında şunları belirtmiştir:

“Sakarya'nın şark ve garbında Türk ordusu tarafından belkemiğine vurulan şiddetli darbenin te'siri ile ne yapacağını şaşırarak Yunanlılar Avrupa'da kapı kapı dolaşmaya ve sulh dilenmeye başladılar. Yunanlıları bizimle harbe teşvik eden, onlara her nev'i teçhizat-ı harbiyye, para ve hatta Erkân-ı Harb zâbitlerini veren İngilizler bile Sakarya hezimetinin verdiği dehşetten apışıp kaldılar...*Türkoğlu*, işlerin iç yüzünü tamamen bildiği için kınından çıkardığı palayı kolay kolay yerine koymıyacaktır. Evvelemirde Yunan çapulcuları Anadolu'dan def ve tard edilecek, Edirne vilâyeti tahlis ve İstanbul'un hudûdları taht-ı emniyete alınacak, güzel İstanbulumuz bize teslim, Anadolu ve Rumeli'de İka' edilen maddî zararlar tazmin ettirilecektir. Dünyada bir tek Türk kalıncaya kadar mücâhedât-ı hâzıra bütün şiddeti ile devam edecek ve hükümet olarak teşekkül-i tarihten beri Türk yumruğu altında ezilmeye alışmış olan Yunanlıların nâmu bu defa tarih-i âlem-den her halde silinecektir...Deri yüzülmüş, burnuna gelmiştir. Tavassut ve sulh hakkında vâkıf olacak mürâcaat ve teşebbüslerin

¹⁴³ *Türkoğlu*, 18 Eylül 1337/1921, S.6.

¹⁴⁴ *Türkoğlu*, 18 Eylül 1337/1921, S.6.

hiçbirisi de samimî ve hakikî değildir. Bizi avutmak ve avlamak için tertîb edilmiş ve İngiliz tuzağı olan bu dalaverelere kat'iyen inanmıyarak millî gayelerimizin istihşâline kadar bütün varlığımızla ileri ve geri hidemâtundaki vazîfelerimize büyük ve mütezâ-yid bir aşk ve imân ile sarılacağız ve hâinleri bir teki bile kalma-yıncaya kadar ezib tepelemedikçe palayı kınına koymıyacağız. Gösterdiğimiz fedakârlığın mes'ûd mükâfatu pek yakındır. İnâyet Allah'tan."¹⁴⁵

Yunanlılara büyük bir darbe vurulmakla birlikte tedbirin elden bırakılmaması gerektiğini belirten Mithat Âkif Bey, işgalcilerin Anadolu topraklarından tamamen çıkarılınca dek mücadeleye devam edileceğini vurgulamıştır. Gazetenin aynı nüshasında, İstanbul'da işgal kuvvetleri ile işbirliği yapan İstanbul basınına ve yazarlarına da kesin bir uyarıda bulunulmuştur. Kuvâ-yı Milliye'ye ağır saldırılarda bulunan Ali Kemal'e *Peyâm-ı Sabah*'ta Ermeni Mihran (Nakkaşyan) ile ortak olduğundan "*Artin Kemâl*" adı ile hitap ederek şunları demiştir:

"Başta kart babanız olduğu hâlde beş on hergelenin bir araya gelib de Anadolu'ya saldırtığınız Yunanlılardan mürekkeb it sürüsü, Türk'ün süngüsü altında belâsını buldu. Şimdi sıra size geldi. Hazır olun kahbe alay! Bu millet sizin de hakkınızı verecektir. Fakat kaçmayınız..."

Görüldüğü üzere *Türkoğlu*, Yunanlılarla işbirliği yapmak suretiyle Türk milletini felakete sürüklemek gayesinde olan İstanbul'daki basın organlarının temsilcilerine karşı sert bir üslup kullanmış, halkın bu yapılanlardan hesap soracağı günlerin yaklaştığını belirtmiştir.

16 Ekim 1921 tarihli nüshada İhsan Altay imzasıyla çıkan yazıda tarihin en eski, şerefli ve kahraman milletlerinden olan Türklerin tarih boyunca bağımsızlıklarına düşkünlükleri, mazlumların yanında oluşları dile getirilmiş; yıllardır bünyesinde barındırdığı, hak ve özgürlük tanıdığı azınlıkların şimdi bu millete zincir vurmaya ve memleketin servetini yağmalamaya kalktukları vurgulanmıştır. Makale: "*Haydi artık ileri! Göktanrımız emrediyor, onun yüce Kemâl'i 'Türk'e ölüm yok!' demekte ve dalkılıç olarak ileriye yürümekte, bu kavgayla tarihe yeni baştan şân gelecek, bizler dahi kurtulub saâdete ereceğiz; yurdumuzda istiklâl çiçekleri dereceğiz.*"¹⁴⁶ sözleriyle son bulmuştur.

¹⁴⁵ *Türkoğlu*, 2 Teşrin-i evvel 1337/Ekim 1921, S.8.

¹⁴⁶ *Türkoğlu*, 16 Teşrin-i evvel 1337/Ekim 1921, S.10.

Türkoğlu, 30 Ekim 1921 tarihli nüshasında halka, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Eskişehir bölgesinde meydana gelen çarpışmalarda yararlılık gösteren ve cepheye hizmet eden 12 Türk kadınına maddalya verildiğini duyurmuştur. Ayrıca bu hamiyetli kadınlardan Erzâk Kolu Kumandanlığı vazifesini ifa eden Fatma (Seher Erden) Onbaşı'nın da rütbesinin çavuşluğa terfi ettirildiği bildirilmiştir¹⁴⁷. Bu haberde yurtlarının kurtuluşu için canları pahasına kendilerini mücadeleye adanmış Türk kadınlarına duyulan vefa duyguları da dile getirilmiştir.

13 Kasım 1921 tarihli nüshada Mithat Âkif Bey, Sakarya Meydan Muharebesi'nden ordusu yenilgiyle çıkan Yunan Kralı Konstantin'in apar topar Yunanistan'a döndüğünü ve dâhili vaziyetini de düşünerek biraz daha yardım alabilmek için Avrupa'ya seyahat etmeye karar verdiğini yazmıştır. Bu günlerde Yunanistan'ın zaman kazanmaya yönelik barış teklifi şayialarına karşı Mithat Âkif Bey'in söylediği son sözler: “Anadolu’da bütün millet vazîfe başında, düşman peşindedir... Yunan Hükûmeti’nin sulh tevessülâtı tekliflerinin cevabını *Türkoğlu*’nun toplarıyla süngüleri vermeye hazırlanıyor. Kulak verme işine bak...”¹⁴⁸ şeklinde olmuştur.

Türkiye'nin İngiliz himayesine girmesini, Boğazlar'ın İngilizlerin kontrolünde olmasını, Halife/Padişah'ın Suriye ve Irak'ta İngiliz varlığını tanıdığını ve Türkiye'yi kurtarmak için mücadele eden milliyetperverlerin İngiliz kuvvetlerince bertarafına yardım edilmesini öngören Sadrazam Damat Ferit Paşa ile İngilizlerin gizli olarak imzaladığı 12 Eylül 1919 tarihli anlaşmayı da sütunlarına taşıyan *Türkoğlu*¹⁴⁹, benzer şekilde İstanbul ve Ankara Hükûmetleri'nin Lozan Konferansı'na birlikte davet edilmeleri üzerine Sadrazam Tevfik Paşa'nın konferansa iştirak konusunda TBMM'ye gönderdiği 29 Ekim 1922 tarihli telgrafı “*Son Vesika-ı İhânet*” başlığıyla yayımlamıştır. *Türkoğlu* konuyla ilgili yayımladığı makalede son söz olarak şunları söylemiştir:

“Efendiler! Beyhûde yorulmayınız. Türk sanyla, Türk şahsiyetinizle bizi İngiliz âmâline hizmet ettirmeye muvaffak olamayacaksınız. Asırlardan beri size efendilik eden yüce bir milletin, koca bir vatanın ufûl-ı hazînini ve inhizâmını görmeye muvaffak olamayacaksınız.”¹⁵⁰

¹⁴⁷ *Türkoğlu*, 30 Teşrin-i evvel 1337/Ekim 1921, S.12.

¹⁴⁸ *Türkoğlu*, 13 Teşrin-i sânî 1337/Kasım 1921, S.14.

¹⁴⁹ *Türkoğlu*, 4 Kânûn-i evvel 1337/Aralık 1921, S.17.

¹⁵⁰ *Türkoğlu*, 5 Teşrin-i sânî 1338/Kasım 1922, S.62.

Tevfik Paşa'nın hiç hakkı ve payı olmadığı bir zaferin neticesi olarak ortaya çıkan Lozan Konferansı'na İstanbul Hükûmeti adına temsilci göndermek istemesi ve bu durumun konferansta yaratacağı ikilik neticesinde Türk milletinin büyük fedakârlıklarla kazandığı askerî zafere gölge düşürme tehlikesi *Türkoğlu*'nun şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu yüzden gazetede neşredilen söz konusu vesika "*İstanbul Hükûmeti'nin tarihî cinayetlerinin gelecek nesillere intikal edecek son ihanet vesikası*" olarak tarif edilmiştir. Buna karşılık *Türkoğlu* da İstanbul Hükûmeti'nin Türk milleti nezdinde meşru hükûmet sayılmadığını, halkı temsil eden asıl makamın Millî Mücadele'yi yürüten TBMM Hükûmeti olduğunu bir kez daha sütunlarından kamuoyuna duyurma gereği hissetmiştir.

Türkoğlu, Saltanatın kaldırılması münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te 5 Kasım 1922'de Hilâfetin ve Saltanatın geçmişi ile mevcut durumunu tespit ve mukayese ettiği tarihî nutkunu yayımlamıştır. Takiben "*Saltanat-ı Şahsiyye ve Saltanat-ı Millîyye*" yazısıyla Türk milletinin hâkimiyet hakkını fiili olarak eline aldığını ve "*Yalnız Bir Türk Halk Hükûmeti Vardır, İstanbul Hükûmeti Yoktur*" yazısıyla TBMM'den başka hiç bir güç odağının tanınmayacağını belirtmiştir¹⁵¹.

Türkoğlu ilerleyen nüshalarında Millî Mücadele karşıtı güç odaklarının millî irade karşısında düştüğü güç durumları da aktarmaya başlamıştır. Bu haberlerin birinde Saltanatın kaldırılmasının ardından Türkiye'yi terk eden Padişah Mehmed Vahdettin'in Malta'da herkesten korkarak dört duvar arasında vakit geçirmekte olduğunu ve İngiliz Hâriciyye Müsteşarı tarafından Avam Kamarası'nda işsizler cetveline imzasını attığı takdirde kendisine ancak işsiz ameleye verilen miktarda para verilebileceğinin beyan edildiğini belirtmiş ve bu haber için "*Vahdettin Azâb İçinde Kıvranyor*"¹⁵² başlığını kullanmıştır.

Türkoğlu Anadolu'daki veya Anadolu dışındaki Ermeni ve Rum faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiştir. Söz konusu gazetede Talât Paşa'dan sonra Sait Hâlim Paşa'yı, Doktor Bahaeddin Şâkir ve Cemâl Azmi Beyleri şehit edenlerin Amerika'da katil Ermenilerden oluşan bir komiteye mensup oldukları, bu komitenin daha birçok Türk vatanperverine suikast düzenlemek üzere geniş bir teşkilata sahip bulunduğu ve bunun Avrupa ve Ermeni gazetelerinde dile getirildiği belirtilmiştir. Paskalya münasebetiyle İstanbul'da Rumlar tarafından düzenlenen

¹⁵¹ *Türkoğlu*, 5 Teşrin-i sâni 1338/Kasım 1922, S.62.

¹⁵² *Türkoğlu*, 10 Kânûn-i evvel 1338/Aralık 1922, S.67.

"*Balkali Panayırı*" nda "*Asya-yı Suğra İhtilâl Komitesi*" adına on gün içinde 350 bin lira para toplandığını vurgulamış ve son derece kritik bir dönemde bu ölçüde büyük bir paranın nasıl ve ne için toplandığını sormuştur. Buraya gelen bütün Rumların "*Yaşasın Venezilos, Kahrolsun Türkler, var olsun Padişah*" şeklinde bağırmaları ise Türk milleti aleyhinde oynanmak istenen yeni oyunlar konusundaki şüpheleri artıran başka bir neden olarak ortaya çıkmıştı¹⁵³.

Türkoğlu'nda İstanbul¹⁵⁴, İzmir¹⁵⁵, Adana¹⁵⁶, Bursa¹⁵⁷ gibi işgal altında bulunan Türk şehirleri için duyulan üzüntü çeşitli vesilelerle dile getirilmiş, bu bölgelerin işgalden kurtulması doğrultusunda tarihî atıflarla millî bilinç uyanık tutulmaya ve kamuoyu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Gazetenin Kıbrıs ile Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunan Musul'daki gelişmelere de ilgisiz kalmadığı görülmektedir. TBMM'nin açılışının ikinci yıl dönümünde 23 Nisan Millî Bayramı münasebetiyle Kıbrıs'taki bütün Türk kulüplerinin, İslâm müesseselerinin ve Türk çarşılarının bayraklarla donatıldığı, müthiş bir tezahürâta bulunduğu, buradaki Türk gazetelerinin manşet ve makalelerini günün anlam ve önemine ayırdıkları da *Türkoğlu*'nun sütunları arasında yer almıştır¹⁵⁸.

Gazetenin 8 Ocak 1922 tarihli nüshasında ise İngiltere Hâriciyye Nazırı ve Lozan Başdelegesi Lord George Curzon'un Musul konusundaki yaklaşımına temas edilmiş ve "*Curzon Musul'a niçin ehemmiyet veriyor?*" başlığıyla Musul meselesi değerlendirilmiştir. Dış kaynaklı haberlere göre İngiltere Hâriciyye Nezâreti tarafından bölgedeki petroleri değerlendirmek üzere "*Turkische Oil Kumpanyası*" adıyla bir şirket teşkil edildiği ve bu şirketin kurucusunun Lord Curzon olduğu belirtilmiştir¹⁵⁹. Gazetenin devam eden nüshalarında da söz konusu şahsın Lozan Konferansı sırasında Musul konusundaki tavizsiz tutumunun nedeni çeşitli vesilelerle Türk kamuoyuna duyurulmuştur. Örneğin *Türkoğlu*'nda

¹⁵³ *Türkoğlu*, 7 Mayıs 1338/1922, S.38.

¹⁵⁴ *Türkoğlu*'nda "*Esir İstanbul*" başlığıyla çıkan makaleye bkz.; *Türkoğlu*, 25 Kânûn-i evvel 1337/Aralık 1921, S. 20.

¹⁵⁵ İzmir'in işgali ile ilgili olarak Bolu'da düzenlenen miting vesilesiyle *Türkoğlu*'nun bu olaya "*Ah İzmir-İzmir'in Fâcia-ı İşgali*" adlı makalede geniş yer verdiği görülmektedir. İlgili makale için bkz.; *Türkoğlu*, 21 Mayıs 1338/1922, S.41.

¹⁵⁶ Üç senedir Fransızların işgali altında bulunan Adana ile ilgili olarak kaleme alınmış "*Adana Vilâyeti*" adlı makale için bkz.; *Türkoğlu*, 18 Teşrin-i sâni 1337/Kasım 1921, S.19.

¹⁵⁷ Konuyla ilgili olarak özellikle "*Ah Yeşil Bursa*" başlıklı makaleye bkz.; *Türkoğlu*, 17 Eylül 1338/1922, S.55.

¹⁵⁸ *Türkoğlu*, 7 Mayıs 1338/1922, S.38.

¹⁵⁹ *Türkoğlu*, 8 Kânûn-i sâni 1339/Ocak 1923, S.74.

"Anadolu'da Musul" başlığı altında çıkan bir haberde Musul'un coğrafi, tarihî, idarî ve demografik yapısı hakkında bilgi verilerek Kerkük, Süleymaniye ve Musul Merkez Sancakları'nı ihtiva eden Musul Vilayeti'nin Türklere ait olduğu vurgulanmıştır. Ardından: "Lozan Konferansı inkutâ'a uğramış ise bunun müsebbibi Türkler değil, İngilizlerdir...İngilizlerin doğrudan doğruya Ankara, Sivas, İzmir gibi bir Türk Vilâyeti olan Musul'a göz dükmelerine ve kurusıkı tehditlerine murahhaslarımız pabuç bırakmayacaktır.." denilmiştir. Haberin devamında: "İngilizler petrol için cihâm yeni bir harbe sürükleyecek olurlarsa ve petroller cihâmı yakar ise ve bâl Türklere değil İngilizlere râci' olacaktır. Biz yarım milyon Türk ve Kürdü ihtivâ' eden vatan parçası için, İngilizler ise petrol için harbi göze aldırılmış olacaktırlar..." şeklinde görüş bildirilmiştir. Bu yazılarda İngilizlerin emperyalist ihtirasları doğrultusunda bölgedeki petrol kaynakları, Türklerin ise vatanlarının bir parçası olan Musul için mücadele etmeyi göze aldıkları gözler önüne serilmiştir. Bu düşüncenin meşruiyeti de Misâk-ı Millî'ye dayandırılmıştır. Aynı şekilde "Lord Curzon Petrol Kralı mıdır?" başlığıyla Lord George Curzon'un petrol kralı olduğu konusunda dünyanın çeşitli basın organlarında çıkan haberler ve bu haberleri gölgelemek üzere söz konusu şahsın İngiltere basını yoluyla giriştiği çalışmalar anlatılmıştır¹⁶⁰. Bütün bu makaleler göstermektedir ki *Türkoğlu* Türk milletinin menfaatleri doğrultusunda dünyada gelişen olayları yakından takip etmekte ve kamuoyunun dikkatini dünya siyaset meydanında oynanan oyunlara ve olayların içyüzüne çekmektedir.

Türkoğlu 10 Eylül 1922 tarihli nüshasında Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin zaferle sona erdiğini Bolu halkına: "Ordumuzun kahraman süvârileri bugün cumartesi saat on buçukta sevinçli gözyaşları arasında İzmir'e dâhil olmuştur."¹⁶¹ şeklinde müjdelemiştir. Zaferin ardından Lozan Konferansı görüşmeleri ve Lozan Antlaşması *Türkoğlu*'nun sürekli gündeminde olmuş; gelişen olaylar, Türk heyetinin talepleri, İtilaf Devletleri'nin beklentileri ve konferansta cereyan eden müzakereler Türk milletinin istiklali ve istikbali açısından değerlendirilerek kamuoyu bilgilendirilmeye çalışılmıştır¹⁶².

Türkoğlu'nun payitaht meselesi konusunda Millî Mücadele'nin ve millî iradenin temayüz ettiği Anadolu'yu tercih ettiği görülmektedir. Hatta İstanbul'un payitaht olarak kalması konusunda yazılar yazan İs-

¹⁶⁰ *Türkoğlu*, 5 Şubat 1339/1923, S.75.

¹⁶¹ *Türkoğlu*, 10 Eylül 1338/1922, S.54.

¹⁶² Lozan görüşmeleri hakkında Bolu kamuoyunun görüşleri için bkz.; *Türkoğlu*, 11 Şubat 1339/1923, S.76; 13 Mayıs 1339/1923, S.89 ve 3 Haziran 1339/1923, S.92.

tanbul basını için “*İstanbul Gazeteleri’ne: Çok Fazla Olmaya Başladılar!*” başlığıyla tepkisini göstermekte gecikmemiştir. Takiben: “*Anadolu tam kendisini toplamak, asırlardan beri sînesinde açılmış yaraları sarmak istediği bir zamanda merkez-i hükümeti İstanbul’a çekerek Anadolu’yu yine ihmâl ve felce uğratmak herhâlde Anadolu’ya karşı hüsnü niyet eseri olmasa gerektir.*” diyerek Hükûmet merkezinin Anadolu’da kalmasını açık bir hak ve aksi yöndeki tartışmaları lüzumsuz gördüğünü açıkça beyan etmiştir¹⁶³. Ankara’nın başkent ilan edilışinden sekiz ay kadar önce ortaya atılan bu görüş *Türkoğlu*’nun ileri görüşlülüğünü ve millî konulardaki hassasiyetini göstermektedir.

Bir başka makalede 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarına ilişkin olarak İstanbul basınında çıkan: “*Patrikhane millî bayram şerefine donanacaktır.*” haberi *Türkoğlu*’nda “*Siyah*” müstear adıyla yazan bir muharrir tarafından eleştirilmiştir. Bu konuda: “*Patrikhane donanacak, kandiller yakılacak ve bakır sakallı papazlar Türk’ün zaferini tes’îd edecek ha?! Hayır, ey fırladak imânî keşişler! Hayır! Düğünümüzden size de bir hisse ayırmaktan ise takvimlerimizden bütün büyük ve şerefli günlerimizi silmeyi tercih ederiz.*” şeklinde görüş bildirilmiştir. 1919 yılı itibariyle İtilaf donanmalarının aynı patrikhane tarafından şenlikler içinde karşılandığını vurgulayan *Türkoğlu*, İzmir’in işgali sırasında da çanların aynı coşkuyla çalmaya devam ettiğini belirterek, tepkisinin duygusallıktan ziyade yakın geçmişte yaşanan acı tecrübelerle dayandığını vurgulamak istemiştir. Devamında: “*Sizi hyânet yolunda sarhoş ve küstâh görmek bizce bu yılşık sadâkatinizden ehvendir. Bellerindeki zünnârdan kement yapıp çocuklarımızı boğan papazları şerefimize ortak görmeye tahammülüz yok...*”¹⁶⁴ denilerek patrikhanenin iki yüzlü siyasetine güvenilemeyeceği belirtilmiştir.

Türkoğlu’nun Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde görülebilen son nüshasının numarası 104, tarihi de 26 Ağustos 1339/1923’tür. Bu son nüshasında: “*İki seneden beri bilâ-fâsıla intişâr eden gazetemiz; âmâl-i millîyenin istihsâli uğrunda uhdesine terettüb eden vazâif-i müşkileyi ihtihâm etmiştir. Binâenaleyh maksad-ı millî istihsâl edilmekle uhdemize müretteb hizmet de ifâ edilmiş demektir.*” diyerek yayın alanı dar bir muhitte gazete çıkarmanın malî zorluklarından bahisle çalışmalarını tatil ettiğine değinmiş, ancak lüzum görüldüğü takdirde tekrar yayın hayatına başlayabileceğini belirtmiştir¹⁶⁵. Bununla birlikte söz konusu nüshadan itibaren *Türkoğlu*’nun bir daha yayın hayatına dönmediği anlaşılmaktadır.

¹⁶³ *Türkoğlu*, 18 Mart 1339/1923, S.81.

¹⁶⁴ *Türkoğlu*, 5 Ağustos 1339/1923, S.101.

¹⁶⁵ *Türkoğlu*, 26 Ağustos 1339/1923, S.104.

Kürsî-i Millet Gazetesi

Bolu'da *Dertli, Türkoğlu* ve *Bolu* gazeteleri gibi Millî Mücadele yanlısı bir çizgi izleyen basın organlarının yanı sıra Millî Mücadele'ye muhalefet eden *Kürsî-i Millet* adında bir gazetenin çıktığı da bilinmektedir. *Bolu* gazetesinin 7 Kasım 1918 tarihli nüshasında: “*Akabe Kaymakamlığı'ndan müteakid Kadri Bey tarafından Bolu'da Kürsî-i Millet nâmıyla siyasî ve haftalık bir gazetenin neşrine istihsâl-i müsadde için makam-ı âli mutasarrıfıye mürâcaat edildiği mevstâken müstahberdir.*” haberi yer almaktadır¹⁶⁶. Nitekim aynı gazetenin 28 Kasım 1918 tarihli nüshasında *Kürsî-i Millet* 'in yayın hayatına başladığı ve oldukça büyük bir rağbete mazhar olduğu belirtilmektedir¹⁶⁷. Bu gazetenin Akabe Kaymakamlığı'ndan emekli, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Bolu şubesi Murahhası Kadri Bey tarafından haftalık olarak yayımlandığı¹⁶⁸ ve söz konusu şahsın bölgede büyük bir nüfuza sahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁹. Gazetenin mes'ûl müdürlüğünü de Mengenli Nuri Bey'in yaptığı mevcut bilgiler arasındadır¹⁷⁰.

Kürsî-i Millet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Mudurnu Şubesi tarafından çıkarılmıştır¹⁷¹. Mondros Mütarekesi'nin ardından İttihat ve Terakki Fırkası'nın ardılı olan Teceddüt Fırkası'nın Bolu ve çevresinde de örgütlenmeye ve çalışmaya başlamasıyla¹⁷² söz konusu firkanın bölgedeki nüfuzunu artırmasından endişe duyan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Bolu Şubesi, Teceddüt Fırkası'na karşı derhâl propagandaya başlamış ve bu propagandanın başlıca vasıtası olarak *Kürsî-i Millet*'i kullanmıştır. Bu gazeteyi köylere kadar göndermeyi ihmal etmeyen Hürriyet ve İtilaf

¹⁶⁶ *Bolu*, 7 Teşrin-i sâni 1334/Kasım 1918, S.228.

¹⁶⁷ *Bolu*, 28 Teşrin-i sâni 1334/Kasım 1918, S.231; Ömer Sami Coşar “*Millî Mücadele Basını*” adlı eserinde *Kürsî-i Millet*'in Bolu bölgesinde patlak veren ayaklanmadan önce mi sonra mı çıktığının belirsiz olduğunu belirtmektedir (Coşar, *a.g.e.*, s.298); Oysaki ulaştığımız bilgiler neticesinde yukarıda belirtildiği gibi söz konusu gazetenin 1918 Kasım ayından itibaren çıkarılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ Oral, *a.g.e.*, s.55; *Bolu il Yılığ* (1967), s.267.

¹⁶⁹ Bolu Mutasarrıfı'na bazı teftişleri sırasında eşlik ettiği anlaşılan Kadri Bey'in 1920 yılı Ocak itibarıyla Bolu Meclis-i Umûmisi'ne üye olarak seçildiği görülmektedir (*Bolu*, 15 Kânûn-i sâni 1335/Ocak 1919, S.29).

¹⁷⁰ Selim Sarıbay, *İstiklâl Savaşı'nda Mudurnu-Bolu-Düzce*, Haz.:A. Utkan Boyacıgiller, Aydın 1943, s.21-22; Coşar, *a.g.e.*, s.298.

¹⁷¹ Sarıbay, *a.g.e.*, s.21-22; Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, c.II, s.284-285.

¹⁷² Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.140; Rükü Özkök, *Millî Mücadele Başlatarken Düzce-Bolu İsyânları*, Ankara 1971, s.278.

Fırkası mensupları, İttihatçıları halkın gözünden düşürmeye gayret etmişlerdir¹⁷³.

Örneğin, Teceddüt Fırkası'nın kadınların da seçimlere katılması doğrultusundaki isteğini Hürriyet ve İtilaf Fırkası: "*Kadınların, kocalarının müsâadesi olmadıkça sokağa çıkmalarına şerâtin müsâadesi yoktur. Teceddütçüler şerâti dahi ayakaltına alıyorlar.*" gerekçesiyle şiddetle reddetmiş ve bu düşüncelerini *Kürsî-i Millet* vasıtasıyla bütün bölgeye teşmil etmeye çalışmıştır¹⁷⁴.

Kürsî-i Millet'in 17 Şubat 1919 tarihli nüshasında yer alan "*Adâlet Bekleniyor*" manşetli yazıda Bolu Maarif Müdürü Sami Bey'in nezaretinde bulunan küçük bir Kürt kızını Ermeni Murahhasalığı'na teslim ettiği ve bunun da muvafık görülmediği belirtilmektedir. İsnat edilen bu suçlamaya *Bolu* gazetesinde verilen cevapta ise söz konusu kız çocuğun Maarif Müdürü Sami Bey tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında Diyarbakır'da himaye altına alınan bir Ermeni çocuğu olduğu ve bu yüzden Ermeni Murahhasalığı'na teslim edildiği vurgulanmaktadır. Ardından haksız ithamlarda bulunması nedeniyle *Kürsî-i Millet* kınanmaktadır¹⁷⁵.

Bolu gazetesinin 20 Mart 1919 tarihli nüshasında verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Bolu Mutasarrıflığı'na vekâlet eden Bartın Kaymakamı İbrahim Ethem (Bozkurt) Bey bazı kaymakamlar ile Jandarma Tabur Kumandanını açığa alarak görevden el çektirmiş, bu durum da *Kürsî-i Millet*'in eleştirisine neden olmuştur. İbrahim Ethem Bey söz konusu görev değişikliklerinin livada asayişin temini için yapılan tahkikat neticesinde gerçekleştiğini, gerekli tedbirlerin alınmasının bir sorumluluk meselesi olduğunu belirtmiş ve nihayetinde *Kürsî-i Millet*'in yaptığı eleştirilerde bu unsurları dikkate almasını istemiştir¹⁷⁶.

Kürsî-i Millet'in 31 Mart 1919 tarihli nüshasında; Bartın'da ortaya çıkan şâkilerin Zonguldak Seyyar Jandarma Kumandanı Binbaşı Şevket Turgut Bey tarafından tenkil edildiği haberi bu kez de Bolu Mutasarrıflığı'nın tashihiyle karşılaşmıştır. Buna göre olayın meydana geldiği sırada Düzce'de bulunan Şevket Turgut Bey'in de tenkil hadisesinde desteği olmakla birlikte bölgedeki eşkıyanın esasen Kurucaşile Müdürünün kumandasındaki müfreze ile Bolu Mutasarrıflığı'na vekâlet eden Bartın Kaymakamı İbrahim Ethem (Bozkurt) Bey'in kumandasındaki 6

¹⁷³ Sanbay, *a.g.e.*, s.21-22.

¹⁷⁴ Apak, *a.g.e.*, s.140; Özkök, *a.g.e.*, S.278.

¹⁷⁵ *Bolu*, 20 Şubat 1335/1919, S.243.

¹⁷⁶ *Bolu*, 20 Mart 1335/1919, S.247.

kişilik süvari kuvvetiyle bertaraf edildiği vurgulanmıştır. Mutasarrıflık makamınca bu tashihin *Kürsî-i Millet*'in çıkacak ilk nüshasında neşredilmesi istenmiştir¹⁷⁷. Söz konusu gelişmelerden Bolu Mutasarrıflığı ile *Kürsî-i Millet* arasında bir gerginlik yaşandığı ve bunun günden güne turmandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca doğru ve güvenilir haber yayımlama konusunda, livada meydana gelen olayların en ince ayrıntısına kadar kamuoyu önünde tartışıldığı görülmektedir.

Netice itibariyle söz konusu gelişmelerden *Kürsî-i Millet*'in bölgede Millî Mücadele'yi destekleme eğilimi gösteren idarecilere ve teşkilatlanmalara karşı muhalif bir tutum sergilediğini, bu yönde faaliyet gösterenleri sindirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Dâhiliye Nezâreti'nin Bolu Mutasarrıflığı'na gönderdiği 10 Ağustos 1919 tarihli telgrafında Bolu livasındaki bütün gazetelerin sansüre tabi tutulacağı ve memleket dâhilinde karışıklığa yol açabilecek neşriyatta bulunanların derhâl mahkemeye sevk edileceği belirtilmiştir. Bu uyarıyı alan basın organları arasında *Kürsî-i Millet*'in de bulunması oldukça dikkat çekicidir¹⁷⁸. Dâhiliye Nezâreti'nin Mondros Mütarekesi'nin akabinde bölgede artan gerginliği, şekavet olaylarını ve ahali arasında siyasî düşünce anlamında birbirinden tamamen kopmaya başlayan ilişkileri bir ölçüde yumuşatabilmek amacıyla böyle bir girişimde bulunma gerekliliği hissettiği anlaşılmaktadır.

Nitekim *Kürsî-i Millet*'in bu olayı takiben kısa bir süre daha yayın hayatına devam ettiği, ancak fazla uzun ömürlü olmadığı görülmektedir. Dertli 6 Ekim 1919 tarihli nüshasında: "*Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bolu Murahhas-ı Mes'ûlü ve Kürsî-i Millet Gazetesi İmtiyaz ve Sermuharriri Akabe Kaymakam-ı Sâbıkı Kadri Bey'in gazetesinin intişârını ihtiyârıyla ta'til ettiğini*" belirtmektedir. Ayrıca haberin devamında Kadri Bey'in gazetenin teminat akçesini almak suretiyle beraberinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası A'zâsından Abdüssettar ile İstanbul'a bazı hususları acilen görüşmek üzere gittikleri ifade edilmiştir¹⁷⁹. *Bolu* gazetesinin 30 Ekim 1919 tarihli nüshasında ise: "*Muwakkaten ihtiyârı ta'til etmiş olan Kürsî-i Millet refikizimizin bugünlerde tekrar intişâra başlayacağı anlaşılmıştır.*" denilmektedir¹⁸⁰. Nihayetinde *Kürsî-i Millet*'in bu süre zarfında yayın hayatına geri dönüp dönmediği tam olarak anlaşılmamakla birlikte Millî Mücadele'nin Anadolu'da gücünü iyiden iyiye hissettirdi-

¹⁷⁷ *Bolu*, 1 Mayıs 1335/1919, S.254.

¹⁷⁸ *Bolu*, 16 Ağustos 1335/1919, S.268.

¹⁷⁹ *Dertli*, 6 Teşrin-i evvel 1335/Ekim 1919, S.8.

¹⁸⁰ *Bolu*, 30 Teşrin-i evvel 1335/Ekim 1919, S.278.

ği, Kuvâ-yı Milliye'nin ve Müdafaa-ı Hukûk teşkilatının bölgede kök saldığı 1919 yılı sonlarına doğru gazetenin etkinliğini tamamen yitirdiğini söylemek mümkündür.

İlerleyen zaman dilimi içinde bölgede Millî Mücadele'ye muhalif bir gazete kurma teşebbüsünde bulunulmamıştır. Araştırma sürecimiz içinde söz konusu gazeteden hiç bir nüshanın temin edilememesi bir talihsizlik olarak karşımıza çıksa da bu eksiklik çeşitli hatıralardan ve bölgenin diğer yerel gazetelerinden yansıyan haberlerle kapatılmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin akabinde işgal edilen Anadolu topraklarında mezalime ve katliama uğrayan Türk milletinin sesini yerli ve yabancı kamuoyuna duyurma çalışmalarını Bolu livasında *Bolu*, *Dertli* ve *Türkoğlu* gazeteleri yapmıştır. Misâk-ı Millî'nin muhkem birer savunucusu olan söz konusu gazeteler ilkeli yayın anlayışına ve sağlam haber kaynaklarına sahip yerel basın organlarıdır. Yazar kadroları içinde mebus, yazar, gazeteci, doktor, öğretmen, asker ve sağlık görevlisi olarak bölgede görev yapan ve Millî Mücadele içinde fiilî olarak yer almış önemli şahsiyetler vardır. Bunlar, emperyalist hedefler doğrultusunda istiklali ve hayat hakkı elinden alınmak istenen Türk milletinin sözcüsü olmuşlardır.

Bolu livasında basın faaliyetleri diğer şehirlerde olduğu gibi İtilaf Devletleri'nin, Padişah'ın, İstanbul Hükûmeti'nin baskı ve sindirme politikalarına rağmen sürdürülmüştür. Bu nedenle livanın "resmî" gazetesi hüviyetindeki *Bolu* gazetesi, merkezî idarenin resmî söylem ve faaliyetlerine karşı eleştiri sınırlarını çok da zorlayamamıştır. TBMM'nin açılışına kadar ihtiyatlı ve temkinli bir yazı politikası izlemiş, İtilaf Devletleri'ne muhalefet etme cesaretini göstermekle birlikte İstanbul Hükûmeti ile Padişah aleyhine doğrudan ithamlarda bulunmaktan kaçınmıştır. İlk nüshalarından itibaren söz konusu güç odaklarına karşı tavizsiz bir tutum sergileyen *Dertli* ise takındığı millî tavır nedeniyle İstanbul Hükûmeti tarafından sansüre uğramış, hatta yayın hayatının durdurulduğu dönemler olmuştur. Bu gazetelerin TBMM'nin açılışıyla ellerinin daha da güçlendiği ve içerik olarak Millî Mücadele lehine daha cesaretli makaleler yayınlamaya başladıkları görülmüştür. Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen öncesinde yayın hayatına başlayan *Türkoğlu* da dâhil olmak üzere bu yayınların şiddeti İtilaf Devletleri'nin, İstanbul Hükûmeti'nin ve Padişah'ın Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetlerini şiddetlendirdikleri ölçüde artmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul ile TBMM'nin açtığı Ankara arasında stratejik bir konumda yer alan ve işgal tehlikesinin yanı sıra süregelen kıskırtmalar sonucunda iki önemli ayaklanma hareketi ile karşı karşıya kalan Bolu ve çevresinde; Millî Mücadele'nin meşruiyetinin ortaya konulmasında, Kuvâ-yı Milliyye, Hey'et-i Temsiliyye ve TBMM lehine kamuoyu oluşturulmasında ve halkın baş gösteren tehlikelere karşı uyarılmasında Bolu basını önemli bir rol oynamıştır. Söz konusu gazeteler sütunlarında "millî birlik ve beraberlik", "hâkimiyet-i milliyye" ve "istiklâl-i tam" fikirlerini işlemişler; siyasî, sosyal, edebî ve iktisadî makalelerde hep bu yaklaşım ön planda olmuştur. Bu çalışmaların İtilaf Devletleri casuslarının kol gezdiği, istihbârât ve propaganda faaliyetlerinin had safhaya ulaştığı bir bölge ve dönemde gerçekleştirilmesi ayrıca dikkate değerdir. Bu nedenle Bolu'da basın hayatı Hey'et-i Temsiliyye ve TBMM dönemlerinde istihbârât ve karşıt propaganda çalışmalarıyla desteklenmiş, halkın Millî Mücadele konusunda tenvîri ve irşâdî asıl amaç olarak ortaya çıkmıştır. *Dertli*'nin İstanbul Hükûmeti tarafından sansüre uğradığı ve kapatıldığı, *Bolu* gazetesinin ise bölgede çıkan ilk ayaklanma sırasında bir süre yayın hayatına ara verdiği dönemler dışında bırakılırsa Bolu basını vasıtasıyla Bolulular Millî Mücadele'nin seyri hakkında doğru ve güvenilir haberleri vaktinde ve düzenli olarak haber alabilmiş, bu durum halkın Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Millî Mücadele hareketi etrafında kenetlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu gazeteler işgal altında bulunan Anadolu topraklarına güven ve ümit telkin etmek, halka moral vermek gibi ulvî görevleri de başarıyla yerine getirmişlerdir.

Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Bolu'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organı olarak çıkan *Kürst-i Millet*'in de ilk zamanlar halk üzerinde etkili olduğu, ancak Millî Mücadele hareketinin bölgede örgütlenmesiyle bu etkinliğini yitirdiği ve nihayetinde kapandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bölge halkına nüfuz etmek ve Millî Mücadele hareketini halkın gözünde küçük düşürmek üzere önemli bir propaganda vasıtasından mahrum kalan Osmanlı iktidarı bu eksikliği gidermek için İtilaf Devletleri'nin de desteğini almak suretiyle bölgedeki Millî Mücadele yanlısı basın organlarını sansüre tabi tutmak veya kapatmak gibi yollara başvurmuştur. Bütün bu çabalarına rağmen söz konusu gazeteleri susturmak ve halkı kendi saflarına çekmek konusunda zafiyete uğrayan söz konusu güç odakları bu gelişmelere paralel olarak Bolu livasında yerel basın yoluyla yapamadıkları propaganda faaliyetlerini *Alemdâr* ve *Peyâm-ı Sabah* gibi kendi güdümlerindeki İstanbul merkezli gazeteleri çeşitli vasıtalarla bölgeye sokarak gerçekleştirmeye çalışmış-

lar, ancak bu da onlar için hem daha meşakkatli ve masraflı bir süreci ifade etmiş, hem de propaganda faaliyetlerinin etki derecesinin düşmesine yol açmıştır. Nihayetinde bölgede beliren millî iradeye ve istiklal azmine gölge düşürme tehlikesi bulunan bu tür faaliyetler Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetindeki Hey'et-i Temsiliyye ve TBMM tarafından alınan tedbirler neticesinde tamamen bertaraf edilmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATA-SE), ATAZB, K.15, G.29, B.29/1-2-3.

ATASE Arşivi, İSH, K.952, G.25, B.25-1.

Resmî Yayınlar

Düster, “*Matbûât ve İstihbârât Müdüriyet-i Umûmiyyesi Teşkiline Dâir Kanun*”, Üçüncü Tertip, c.I, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, Kanun No: 22, s.15.

Düster, “*İstanbul Hükûmeti ile Resmî Muhaberenin Memnu'iyeti Hakkında Karamâ-me*”, Üçüncü Tertip, c.I, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, Kanun No: 11, s.7.

Düster, “*Neşriyâta Mûteallik Mes'uliyet, Mücrimiyet ve Mahkûmiyet Dereceleri Hakkında Hey'et-i Umûmiyye Kararı*”, Üçüncü Tertip, c.I, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, Kanun No: 128, s.115.

Gazeteler ve Mecmualar

Bolu Gazetesi

Dertli Gazetesi

Türkoğlu Gazetesi

Millî Gaye Mecmuası

Gamlı Feryâdî Risâlesi

Hatıralar, Salmameler, Telif-Tetkik Eserler, Makaleler ve Yayımlanmamış Tezler

Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihânı*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1994.

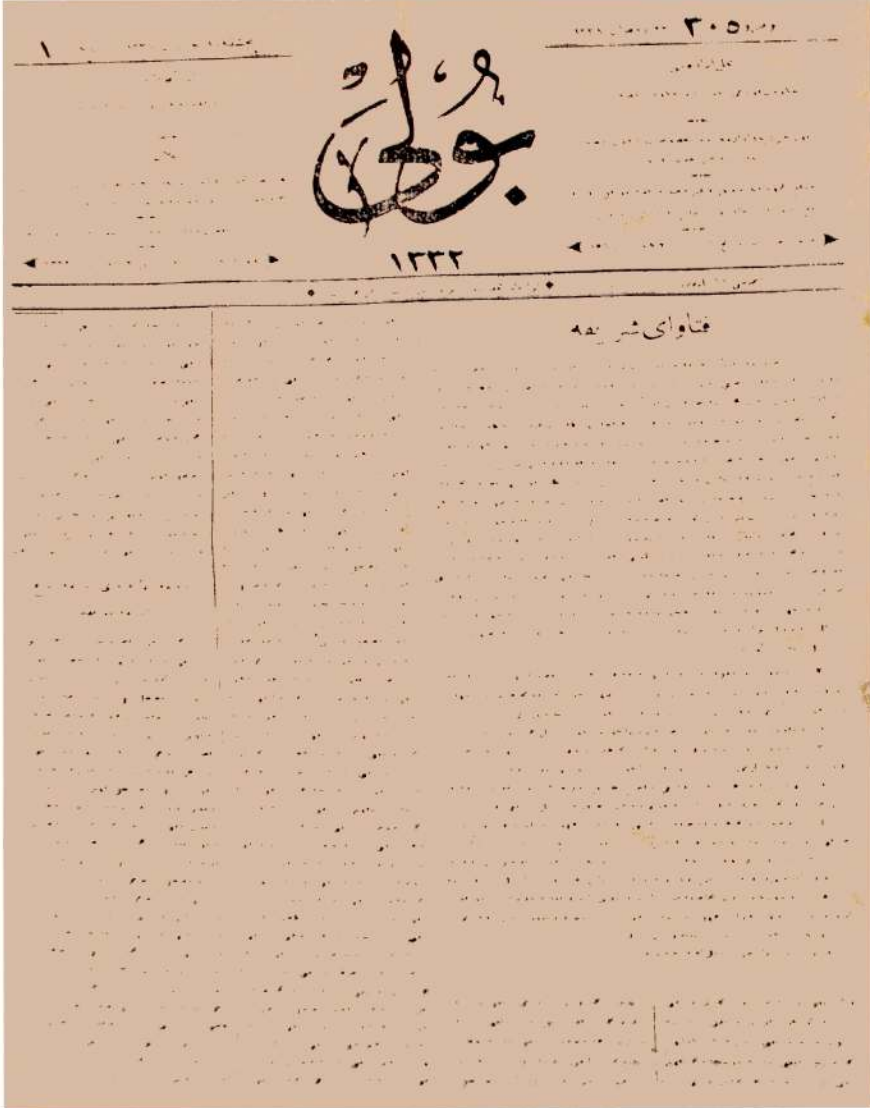
Apak, Rahmi, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk Vesikalar*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, c.I, Ankara 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- Aydın, Mesut, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'ya Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", *Atatürk Yolu*, II/5, Ankara (Mayıs 1990), ss.21-47.
- Aysal, Necdet, *Ulusal Bağımsızlık Savaşında İstihbârâtın Etkisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Hey'et-i Temsiliyye Kararları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Baykal, Hülya, "Millî Mücadele'de Basın", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV/11, Ankara, (Mart 1988), ss.471-479.
- Bolu İl Yılığ* (1967), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.
- Bolu Livası Salnamesi (R.1341/M.1925)*, Bolu Hükümet Matbaası, Bolu 1925.
- Coşar, Ömer Sami, *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları No:5, İstanbul 197-?.
- Cumhuriyet'in 70. Yılında Bolu*, "Cumhuriyet'in 70. Yılında Bolu Basını", Bolu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bolu 1993, ss.129-135.
- Evcin, Erol, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çeşresi ve İz Bırakanları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.
- Güner, Zekâi-Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları Ankara 1990.
- Karaoğuz, Doğu, *Kuvâ-yı Milliyye Ruhuyla Bir Ömür*, Truva Yayınları, İstanbul 2011.

- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Koloğlu, Orhan, *Türk Basını: Kwâ-yı Milliyye'den Günümüze*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Kurnaz, Cemâl, *Ahmet Talât Onay*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Kutlu, Şemseddin, *Dertli*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Okur, Mehmet, *Millî Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.
- Müstakil Bolu Livası Salname-i Resmîsi (H.1334/M.1916)*, Bolu Hükümet Matbaası, Bolu 1916.
- Onar, Mustafa, *Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, Kültür Bakanlığı Kültür Dizisi:45, c.II, Ankara 1995.
- Onay, Ahmet Talât, *Âşık Dertli, Hayatı, Divânı*, Bolu Vilâyet Matbaası, Bolu 1928.
- Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi (1919-1965)*, İkinci kitap, Doğu Matbaacılık, Ankara 1968.
- Özkaya, Yücel, "Millî Mücadele'de Anadolu Ajansının Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, I/2, (Mart 1985), ss.587-607.
- _____, "Millî Mücadele'nin Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, I/3, (Temmuz 1985), ss.871-911.
- _____, "Şair Dertli'nin Tarihî Şahsiyeti ve Özellikleri", *Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu (2-4 Mayıs 1986)*, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Bolu 1987, ss.50-53.
- Rüknü, Özkök, *Millî Mücadele Başlarken Düzce-Bolu İsyancıları*, Ankara 1971.
- Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- _____, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

- Peker, Nurettin, *İstiklâl Harbi'nin Vesika ve Resimleri (1918-1923)*, İstanbul 1955.
- Sarıbay, Selim, *İstiklâl Savaşı'nda Mudurnu-Bolu-Düzce*, Yay.Haz.:A. Utkan Boyacıgiller, Aydın 1943.
- Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbârât Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Abdullah, Tansel Fevziye, "Ordumuza Resmen Dağıtılan Eserler ve Mehmetçik'in Sakarya Destanı", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sy.5, İstanbul (5 Mayıs 1981), ss.55-63.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Millî İktisat*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İletişim Yayınları, c.II, İstanbul 1999.
- Yalçın, Durmuş ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- Yalçın, Edip Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Elektronik Basım Yayın, Ankara 2003.
- Yılmaz, Celâl, *Millî Mücadele'de Dertli Gazetesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.

EK - 1

- İtilâf Devletleri'nin, Sarayın ve İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye ve TBMM aleyhtarı faaliyetlerine karşı halkı Milli Mücadele etrafında toplamak üzere TBMM'nin inisiyatifi, Ankara Müftüsü Börekçizâde Rifat Efendi'nin imzası ve birçok müftünün onayıyla yayımlanan Fetvâ-yı Şerîfe (Bolu, 10 Haziran 1920).

EK - 2

"Mehmetçik ve Mustafa Kemal Paşa" başlıklı makale ile Sakarya Meydan Muharebesi'nde elde edilen zaferin ardından Dertli tarafından gönderilen tebrik telgrafına Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevabı içeren telgraf (Dertli, 27 Eylül 1921).

-Türkoğlu'nda "Halaskâr-ı Millet Başkumandanımız" sıfatıyla fotoğrafı yayımlanan Gazi Mustafa Kemal Paşa (Türkoğlu, 19 Kasım 1922).

